

EŞANLAMLILIK BAĞLAMINDA KUR'ÂN'DA "KORKU" İFADE EDEN KELİMELER ÜZERİNE ANALİTİK BİR DEĞERLENDİRME

*An Analytical Study on the Qur'anic Words That Denote "Fear"
in the Context of Synonymity*

Ali Galip GEZGİN*

Özet

Vücûh ve Nezâir Kur'ân ilimlerinin önemlilerindedir. Bu ilim sayesinde Kur'ân kelimelerinin anlam alanlarını doğru tespit etmek ve bunu Kur'ân'ı anlamaya ve yorumlamaya yarınmak mümkün olur. Kur'ân'da geçen korku ifade eden kelimeler Türkçe'deki anlam daralmaları sebebiyle çoğu kere sadece birkaç yetersiz karşılıkla anılandırılmaktadır. Bu makalede, eşanlamlılık bağlamında "korku" ifade eden, havf, ru'b, haşyet, feza', rav', gibi kelimelerin Kur'ân'da ne gibi anlamlarda kullanıldığı tespit edilerek, aralarındaki anlam farkları ortaya konulmaktadır; neticede ayrı bağlam içerisinde geçen bu kelimelerin Türkçe'ye nasıl çevrilmeleri gerektiğine dair önerilerde bulunulmaktadır. Bu ve benzeri çalışmalar Kur'ân'ın doğru anlaşılması ve tefsir edilmesine ciddi katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla, Kur'ân'da geçen önemli anahtar kelimelerin anlamları tespit edilirken, sözlüklerde ve klâsik tefsirlerin çoğunda görüldüğü gibi, sadece eşanlamlı sanılan fakat genellikle yakın anlamda olan bir kelimeyle açıklamak ve tefsir etmek yerine; bu kelimeler, Kur'ân bütünlüğünde incelenmeli; etimolojik kökten itibaren geçirmiş oldukları anlam serüvenleri özenle tespit edilmeli; Kur'ân siyâkındaki anlamları açısından değerlendirilmeli, ayrıca nüzül tarihî süreci içerisinde ne anlamda kullanıldıkları da belirlenmelidir.

Anahtar Kelimeler

Eşanlamlılık, Siyak, Korku, Semantik Analiz, Etimoloji, Kur'ân'ın Türkçe Çevirileri

Giriş

Kur'ân milattan sonra VII. yüzyılda nâzil olmuş, o tarihlerde Arap yarım adasında bulunan Mekke ve Medine şehirlerinin mensuplarını ve onların konuştuğu dili ilk planda dikkate alan, "yazılı kültür"le araları pek iyi olmayan, "sözlü kültür"¹e aşına bir topluma hitap eden, "meşfûh (=söylenmiş)" ve "mesmû' (=işitilmiş)" bir Hitap'tır.² Bu özellikleri olan

* Yrd.Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Sözlü kültür ile yazılı kültür arasındaki farklar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ong, Walter J., *Sözlü ve Yazılı Kültür, Sözlü Teknolojileşmesi*, (çev. Sema Postacıoğlu Banon), Metis Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 1999.

² Kur'ân pasajlarının "metin" mi yoksa "söz" mü olduğuyula ilgili tartışmalar için bkz. Özsoy, Ömer, "Çeviri Kuramı"

Abstract

Al-Vujuh wa al-Nazair is a very important Qur'anic science that deals with different meanings of the Qur'anic words. Fear (Khawf) is a very significant word of the Qur'an. This meaning, for instance, is expressed by many other synonymous words mentioned in the Qur'an such as "al-taqwa", "al-khashyah", "al-ru'b", "al-faza", "al-rahbah" etc. Unfortunately these words are generally translated as if they had the same meaning as "khawf" in the present Turkish translations of the Qur'an. This article deals with the synonym words of al-khawf, and distinguishes the minor and major differences amongst them. In doing so, the article aims to present some suggestions as to how to translate properly these words into Turkish when they are used in the same or similar contexts. Hence, instead of explaining one word by another, which is considered to have the same meaning when they are only similar, as is the case in dictionaries and in the classical interpretations of the Qur'an, an interpreter ought to understand the real meaning of a certain word by recognizing the inner unity of the Qur'an as a whole when deciding the most appropriate meaning.

Key Words

Synonymy, Context of situation, Fear, Semantics, Analyze, Etymology, Turkish translations of the Qur'an.

Kur'ân'ın, Türkçe'ye veya herhangi bir başka hedef dile doğru olarak çevrilebilmesi için, öncelikle onda bulunan anahtar kelimelerin anlamlarının, kullanıldıkları bağlam (=context of situation, siyâk)³a göre tespit edilmesi; daha sonra eşanlamlı oldukları iddia

Sorunu" 2.Kur'ân Sempozyumu, Tebliğler-Müzakereler, 4-5 Kasım 1995, Bilgi Vakfı Yayınları: 5, 1.Baskı, Ankara 1996, s.260-267; Cündioğlu, Dücane, *Kur'ân'ı Anlamanın Anlamı*, İstanbul 1995, ss.117-125; "Matbû Türkçe Kur'an Çevirileri ve Kur'an Çevirilerinde Yöntem Sorunu -Bir Giriş Denemesi-", 2.Kur'ân Sempozyumu, Tebliğler-Müzakereler, 4-5 Kasım 1995, Bilgi Vakfı Yayınları: 5, 1.Baskı, Ankara 1996, s.215-220.

³ Kur'ân'ı doğru anlamada bağlam (=siyâk)ın önemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ünver, Mustafa, *Kur'ân'ı Anlamada Siyâkın Rolü*, Bütünlük Üzerine, Sidre Yayınları, Ankara 1996, ss.125-216.

edilen kelimelerin, aralarındaki ince anlam farklarının, aceleye getirilmeden belirlenmesi gerekmektedir.

Gerçekte, dillerde terâdüf (=eşanlamlılık, synonymy) olup olmadığı hususunda ihtilâf mevcuttur.⁴ Ahmed b. Fâris, (ö.395/1005), Ebû Hilâl Askerî (ö.395-400?/1005-1009?) gibi "*gerçek anlamda eşanlamlı kelime olmadığı*" görüşünü savunanlara karşılık, Sibeveyh (ö.180/796), İbn Cinnî (ö.393/1002), İbn Sîde (ö.458/1065), Firûzâbâdi (ö.817/1414)'nin de aralarında bulunduğu bir grup Arap dilcisi de terâdüf olgusunun dillerde bulunduğunu kabul etmektedirler.⁵ Aynı şekilde Batılı semantikçilerden Frank Robert Palmer da gerçek anlamda eşanlamlı (=synonym) kelimelerin olmadığını savunurken;⁶ Stephen Ullmann'a göre kelimeler, nadir olarak eşanlamlıdır ve eşanlamlı olduğu iddia edilen kelimeler arasında nüanslar vardır.⁷ Ayrıca çağdaş dilciler, tam eşanlamlı kelimelerin bulunmadığını belirtirler. Ancak buna rağmen, eşanlamlılığı tamamen inkâr etmek yanlıştır.⁸

Böylesine ihtilâflı bir mesele üzerine uzun uzadıya duracak değiliz. Ancak çalışmamızı yakından ilgilendirmesi nedeniyle, bir kelimenin diğer kelime ile "*eşanlamlı (=synonym, müterâdif)*"⁹ olup olmadığını tespit edilebilmesi için bazı şartlar¹⁰

⁴ Bu ihtilâflarla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa el-Alvânî, "Arap Dilinde Terâdüf (Eş Anlamlılık), (çev. Galip Yavuz), C.Ü.İ.F.D., s.1, Sivas 1996, ss.231-236.

⁵ Mustafa el-Alvânî, a.g.m., ss.232-233;

⁶ Palmer, F. R., *Semantics*, Cambridge University Press, Second Edition, Cambridge 1981, s.88.

⁷ Bilgi için bkz. Ullmann, Stephen, *Semantics, an Introduction to the Science of Meaning*, Oxford 1962, s.151.

⁸ Atay, Hüseyin, "Semantik", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:7; Kayseri 1996, s.131.

⁹ er-Rağib el-İsfahânî (ö.502/1108)'ye göre Eşanlamlılık (=Terâdüf), "التشابه/et-Tetâbu" yani, birbirini izlemek, peşi sıra gelmek" demektir. Bkz. Rağib el-İsfahânî, (ö. 502/1108), *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, (Tahk. Safvân Adnân Dâvûdî), Dâru'l-Kalem-Dâru'ş-Şâmiyye, Dimaşk-Beyrut 1412/1992, s.349. es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî (ö.816/1413)'nin tanımına göre *terâdüf*: "Mânâda birliktir. İki ya da daha fazla kelimenin aynı anlama gelmesidir de denmiştir. Terâdüf iki mânâyâ itlak olunur. Onlardan birincisi, doğrulukta birliktir. Diğeri ise mefhumda birliktir." Bkz. el-Cürçânî, es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed, (ö.816/1413), *Kitâbu't-Ta'rîfât*, (tahk. Abdu'l-Mun'im el-Hufnâ), Dâru'r-Reşâd, Kahire 1991, s.64; Ahmet Cevizci'nin tespitlerine göre "*eşanlamlı*"; mânâları bütünüyle aynı, veya birbirine yakın olan kelime ya da terimler; iki veya daha fazla sayıda göstergenin aynı mânâyâ gelmesi, ayrı gösterenlerin aynı gösterileri belirtme özelliği için kullanılan sıfattır. Bkz.Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, 4.Basım, İstanbul 2000, s.341.

¹⁰ Bu şartları şu şekilde özetlemek mümkündür: 1.Eşanlamlı olduğu söylenen kelimelerin aynı dil ortamında doğmaları;

vardır ki bunlar arasında bize göre en önemlisi; eşanlamlı olduğu söylenen kelimeler arasında "*her açıdan bir anlam birliği*"nin bulunması şarttır.¹¹ Fakat, her açıdan, aynı mânâyâ gelen kelimeler ise oldukça sınırlı sayıdadır. Şurası muhakkaktır ki, Kur'ân'da eşanlamlı kelimeler bulunmakla birlikte, bu kelimelerden bir kısmı bazı durumlarda birbirlerinin yerine kesinlikle kullanılmamaktadır. Bunun sebebi de yine, *o kelimenin geçtiği birimin ait olduğu sıvâktan anlaşılmaktadır*.¹²

Kur'ân'ın önemli kavramlarından biri olan "*korku*"; genellikle, "*el-havf/الخوف*" kelimesi ile ifade edilmekle birlikte, yine Kur'ân'da geçen ve âdeta bu kelimenin eşanlamlısı gibi telâkki edilerek Türkçe'ye çevirilerinde de sorun yaşanan; "*et-takvâ/التقوى*", "*el-haşyet/الخشية*", "*er-ru'b/الرعب*", "*el-feza/الفرع*", "*er-rahbet/الرهبة*", "*er-rav/الروع*", "*el-işfak/الاشفاق*", "*el-vecel/الوجل*", "*el-vecs/الوحس*" gibi kelimeler vardır. Bu kelimeler, içlerinde mevcut olan anlamları ve geçtikleri sıvâka göre Kur'ân'da teknik bir üslûpla kullanılmıştır. Ebû Hilâl Askerî'nin de belirttiği gibi, dili vaz' eden Allah, her bir kelimeyi yerli yerine koymuştur. Yararsız bir şey zikretmemiştir. Şayet birinci kelime ile beraber ikinci ve üçüncü bir kelime konulmuş ise, kullanım yerindedir. Zira, her isim çeşitli alanlar için kullanılıyorsa, şüphesiz biri diğerinin gerektirdiği anlamdan daha farklı bir anlam taşıyordur. Aksi halde ikinci kelime fazlalıktır.¹³ Dolayısıyla Arapça'da "*korku, korkmak, ürpermek, irkilmek*" vb. gibi anlamlara geldiğini söylediğimiz ve Kur'ân'da da geçen bu kelimelerle birlikte; "*korku, sakınmak*" anlamına gelen "*el-hevl/الهل*" gibi Kur'ân'da geçmeyen diğer kelimeler arasındaki anlam farklarını Ebû Hilâl Askerî, Rağib İsfahânî (ö.502/1108), Firûzâbâdi (ö.817/1414) ve nihayet Ebu'l-Bekâ Kefevî (ö.1262/1845), gibi daha pek çok âlim asırlar önce ortaya koymuşlardır.

Ancak günümüzde, bahse konu kelimelerin

2. Her iki kelimenin de, aynı zaman diliminde eşanlamlı olarak kullanılmaları; 3. Bu kelimelerin esasında tek kelime olmalarna rağmen, geçmiş oldukları ses değişimi sonucu farklılaşmış kelimelerden olmamaları gerekir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Enîs, *Delâletu'l-Elfâz*, Mektebetu'l-Ancelo'l-Misriyye, 7. Baskı, Kahire 1993, s.211-219.

¹¹ İbrahim Enîs, *Delâletu'l-Elfâz*, s.213.

¹² Sıvâkın, Kur'ân'daki eşanlamlı kabul edilen bazı kelimelerin birbirlerinin yerine kullanılmamasının sebebinin araştırılmasındaki rolü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ünver, M., *Kur'ân'ı Anlamada Sıvâkın Rolü*, s.175-178.

¹³ Ebû Hilâl el-Askerî, (ö.395-400?/1005-1009?), *el-Furûk fi'l-Luga*, Beyrut 1979, s.13. (Dr. Âişe Abdurrahmân da Kur'ân'da geçen her lafzın, belirli anlamlarda kullanıldığını, o anlamı sözlük ya da tefsirlerdeki hiçbir kelimenin ister az sayıda isterse çok sayıda lafızla da olsa hiçbir surette karşılayamayacağını belirtmiştir. el-Alvânî, a.g.m., s.235.)

Türkçe'ye çevirilerinde problem yaşanmaktadır. Zira mevcut Türkçe meâllerin büyük bir çoğunluğunda¹⁴, bu anlam farkları gözardı edilerek ya da bu kelimeler eşanlamlı farzedilerek, Türkçe'ye hep "korku, korkmak" şeklinde çevrilmektedir. Kur'an'ın özellikle kâfir, müşrik ve münafıklar başta olmak üzere, bütün insanları uyarmaya yönelik "korku" içeren mesajları; Müslümanların geçmiş kültürlerinde ve günümüzde büyük ölçüde bir "korku" olgusuyla algılanmıştır. Gerçekte de kültürümüz bir korku kültürüdür. Sevgiden daha çok korkuya yönelik mesajlar ön plandadır. Halbuki Kur'an'da, Allah'ın, "sevilen ve sevgi sunan (=el-Vedûd)"¹⁵ anlamına gelen isminden bahsedilmekte; "İyi bil ki, Allah'ın velilerine korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir"¹⁶ âyetinde geçen لاخوف عليهم ولا هم يحزنون ibaresi, bir çok âyette geçmekte¹⁷, böylece, Allah'a karşı bu dünyada saygıyla ve sorumluluk bilinci içerisinde hareket eden, Allah'a ve Elçisi'ne karşı gelmekten sakınan, Allah dostlarının hem bu dünyada hem de öbür âlemde korkmalarına ve üzülmelerine, herhangi bir azaptan endişe duymalarına gerek olmadığı bildirilmektedir.¹⁸ Kur'an'da, Allah'ın engin rahmet ve merhameti de vurgulanmaktadır. Allah, "er-Rahmân" ve "er-Rahîm"dir.¹⁹ Bütün bunlarla birlikte Allah, kâfirlere, zâlimlere, bozgunculara, müsriflere, mütreflere (=zenginlikten dolayı şımaranlara) "Şedidul-İkâb (=Azabı çok şiddetli)"²⁰ Bu, Allah'ın ilâhî adâletinin bir gereğidir. Nitekim Allah'ın: ...ورحمتي وسعت كل شيء. فاستكتبها للذين يتقون ويؤتون الزكاة والذين هم بآياتنا يؤمنون... "...Rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır. Onu, korunanlara, zekatı verenlere ve âyetlerimizle inananlara yazacağım"²¹ buyurması da O'nun rahmetinin sonsuzluğunu vurgulamaktadır. Yine bir başka âyette, Allah'ın rahmetinden ümidi kesenlerin, Cenâb-ı Hakk'ın âyetlerini ve O'nunla buluşmayı inkâr edenler²² ile tevhid akidesinden sapanlar²³

¹⁴ Bu meâller ve çevirilerine dair misaller ileride verileceği için burada tekrar etmedik.

¹⁵ Hüd, 11/90; Burûc, 85/14.

¹⁶ Yûnus, 10/62.

¹⁷ Bu ibarenin geçtiği yerler için bkz. Bakara, 2/38, 62, 112, 262, 274, 277; Âl-i İmrân, 3/170; Mâide, 5/69; En'âm, 6/48; Â'râf, 7/35, 49 (Söz konusu ibare bu âyette لاخوف عليهم şeklinde geçmektedir.); Yûnus, 10/62; Zuhuruf, 43/68 (Bu âyette ise adı geçen ibare şu şekildedir: "...يا عباد لاخوف عليكم اليوم ولانتم تحزنون"); Ahkâf, 46/13.

¹⁸ Yûnus, 10/62-64.

¹⁹ Fatıha, 1/3.

²⁰ Bakara, 2/211; Âl-i İmrân, 3/11; Enfal, 8/13.

²¹ Â'râf, 7/156.

²² Ankebût, 29/23.

²³ Hicr, 15/56.

olduğu bildirilmekte; neticede Allah'ın rahmetinden ümit kesilmemesi gerektiği uyarısı yapılmaktadır.²⁴ Kur'an'da tanıtilen Allah'ın en belirgin bir vasfı "rahmet"tir. Kur'an'ı tebliğ eden Rasul'ün belirgin özelliği de rahmet peygamberi olmasıdır. Hatta Hz. Peygamber, bizâtihi rahmettir.²⁵

Nitekim dîni hayatın önemli bir unsuru olan sevgi (=mahabbet) ile korku (=havfnun birbirine göre durumu da tartışılmış, "Allah korkusu mu, Allah sevgisi mi esas olmalıdır?" sorusu, ilk devirlerden itibaren sorulagelmıştır. Dini tebliğde "havf" ve "recâ", "korku" ve "sevgi" dengesini bozarak korkuyu öne çıkaranlar zâhid, vâiz, kaba sofu diye suçlanmıştır.²⁶ Dahası, kültürümüzün bir korku kültürü haline gelmesinde; İslâm'ın "korku"yu ön plana alan bir din gibi telakkî edilmesinde ve neticede Kur'an'ın da "korku" mesajlarının çok sık yer aldığı bir kitapmış gibi algılanmasında; bahse konu kelimelerin hep "korku" veya "korkmak" şeklinde Türkçe'ye çevirilerinin de rol oynadığı söylenebilir.²⁷ İşte bu çalışmada, Kur'an'da korku ifade eden kelimelerin ne anlama geldikleri ve Kur'an kontekstindeki anlamları itibariyle nasıl algılanmaları gerektiği ortaya konulacaktır. Neticede, bahse konu kelimelerin, geçmişte ve günümüzde yapılmış çeviri eksikliklerine dikkat çekilerek, aynı yanlışların bundan sonra yapılacak Kur'an'ın Türkçe çevirilerinde tekrarlanmaması için, nelerin yapılması, hangi yöntemlerin uygulanması gerektiğine dair bazı önerilerde bulunulacaktır.

Kur'an'da "korku" ifade eden kelimeler arasındaki farklar hakkında bilgi vermeden evvel, önemine binaen burada şu hususu hatırlatmayı uygun buluyoruz. Daha önceden, İzutsu'nun da belirttiği gibi, Kur'an'da geçen bir kelimenin anlamının doğru tespit edilebilmesi ve anlamı açıkça anlaşılmayan bir kelimenin mânâsının açıklığa kavuşturulabilmesi için; bu kelimelerin, eşanlamlı olduğu sanılan diğer kelimelerle bir araya getirilmesi; birbirleriyle kıyaslanması; birbirine benzeyip benzemediklerinin incelenmesi ve şayet var ise zıt anlamlılarının da belirlenmesi ve nihayet bu kelimelere tekâbüle eden diğer kelimelerin de ortaya konulması suretiyle belli bir düzen içerisinde değerlendirilmeleri ve kelimenin geçtiği bölümün tüm çevresine (=siyâkına) de bakılması gerekir.²⁸ Ayrıca şu da unutulmamalıdır ki,

²⁴ Zümer, 39/53.

²⁵ Enbiya, 21/107.

²⁶ Kara, Mustafa, "Havf", *DİA*, c.XVI, s.531.

²⁷ Kur'an'da "sevgi-korku ilişkisi" ne dair ayrıntılı bilgi için bkz. Gezgîn, Ali Galip, *Kur'an'da Sevgi*, Fakülte Kitabevi Yayınları:48, Kur'an Araştırmaları Dizisi:3, 1.Baskı, Isparta 2003, ss.235-243.

²⁸ Bkz. kış. İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, Pınar Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 1991, s.62(j. Marouzeau, *Latince'nin Çevrilmesi*, s.38'den naklen)

Arapça bazı kelimeler muhataplarının zihinlerindeki tasavvuruyla aynı şekilde hiçbir anlam değişmesine uğramadan kalırken, bazıları ise, Kur'ân'daki *bağlamı* (*siyâku*) ve *semantik alanı*²⁹ nedeniyle, içerikleri zenginleştirilmiştir. Bir çok filolog tarafından da ifade edildiği gibi, Kur'ân'la beraber, Arapça kelimeler, Kur'ân'dan önce bilinmeyen yeni anlamlar kazanmıştır ki, bütün bunlara *"İslâmî/Şer'î anlam"* denir.³⁰ Kelimelerin esas anlamlarını tespit edebilmek için; Kur'ân öncesinde ve Kur'ân'ın nüzülü sırasında kullanılan anlamları bilmek ne kadar önemli ise; Kur'ân *siyâku*ndaki anlamlarını bilmek de o kadar önemlidir.

Bütün bu mülahazalardan sonra, konunun sağlam zeminler üzerinde ele alınabilmesi için, öncelikle, *"korku"* kavramının ne olduğunun bilinmesinde yarar vardır.

Batı dillerinde *"fear"*³¹, *"phobia"*³² kelimeleriyle ifade edilen, *"korku"* kavramının ne anlama geldiğini öğrenmek amacıyla Türkçe bir sözlüğe baktığımız zaman şu şekilde tanımlandığını görürüz: *"Bir tehlike veya bir tehlike düşüncesi karşısında uyanan kaygı duygusu"* ve *"gerçek veya beklenen bir tehlike ile yoğun bir acı karşısında uyanan ve coşku, beniz sararması, ağız kuruması, kalp ve solunum hızlanması gibi belirtileri olan veya daha karmaşık fizyolojik değişmelerle kendini gösteren duygudur."*³³

Felsefi açıdan *"korku"*; *"Olabilir sanılan bir kötü-lüğün uyandırdığı sindirici duygu"*³⁴ şeklinde tanım-

lanmaktadır. Psikologlara göre *"korku"*, tehlikeler karşısında, kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkan temel bir duygu türü olup, en erken dönemlerde görülür ve insanın kendi varlığını koruma güdüsüne dayanır.³⁵ *"Korku"*, aslında, öğrenme yoluyla, yani eğitimle kazanılır. Bununla birlikte, kalıtım yoluyla bilinçsiz olarak gelen korkular da vardır. Çocuğun kandan, hayvanların kendi düşmanlarından korkması kalıtım yoluyla gelen korkuya birer örnektir.³⁶

"Korku" nun, *"endişe"*³⁷, *"kaygı"* ve *"fobi(=phobia)"* diye üç derecesi vardır. Bunlardan en hafifi endişedir. Kişinin, *"acaba şöyle mi olur?, böyle mi olur?"* gibi, *"şüpheli ihtimallere"* dayanan tepkiyi göstermesi *"endişe"* dir. *"Kaygı"* ise, *"endişe"* nin biraz daha ileri bir derecesini gösterir. Kaygı hâlinde, kötü ihtimalleri hatırlatacak bir takım deliller vardır. Bu nedenle, daha derin bir *"üzüntü"* halini anlatır. Bu duygu kişiyi rahatsız eder. *"Fobi"* ye gelince, bu duygu *"korku"* nun hastalık biçimine dönüşmesidir. *"Fobi"* de kişi, nesne ya da durumlar karşısında olağanüstü korku tepkileri gösterir. *"Korku"* nun en ağır biçimi budur. Herhangi bir nesne ya da olaya karşı fobisi olanlar, korkularının anlamsızlığını bildikleri halde, bundan kendilerini kurtaramazlar.³⁸ Korku ile kaygı arasındaki fark şudur: Korku olduğu zaman, birey neden korktuğunun bilincindedir. Yani korkulan şey bellidir. Fakat kaygı da ise birey, çoğu zaman endişelendiği, kaygı duyduğu ve kendisini huzursuz eden şeyi, ne kendine ne de başkasına tam olarak açıklayabilir.³⁹ Kısaca kaygı da duyulan

Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, U.S.A. 1999, s.100.

29 *"Semantik Alan/Kavram Alanı"* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, (I-III), A.K.D.T.Y.K.; T.D.K.Y.:439/3, 2.Baskı, Ankara 1995, c.III, s.485-494; İzutsu'ya göre, çeşitli kelimelerin ilişkilerinden doğan ve birbirinden bağımsız olmayan bölgelere *"semantik alanlar"* denir. Her semantik alan mahiyet itibariyle vocabulariye benzer, bağımsız bir mânâ alanını temsil eder. Vocabulari ile semantik alan arasındaki fark izâfdir. Esasta ikisinin arasında bir fark olmayabilir. *"Semantik Alan"* hakkında ayrıca bkz. İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, trz, s.35-46.

30 Ebû Üde, Üde Halil, *et-Tatavvuru'd-Delâli beyne Luğati's-Şi'ri ve'l-Luğati'l-Kur'ân*, Ürdün 1985, s.22-23.

31 Webster, *Webster's Third New International Dictionary*, (Editor Chief: Philip Babcock Gove), Springfield, Massachusetts, U.S.A.1981, s.831; Wehr, Hans, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, (Edited by J. Milton Cowan), Third Edition, Spoken Language Service, Inc., Ithaca, New York 1976, s.265.

32 Webster, *a.g.e.*, s.1699.

33 *Türkçe Sözlük*, (I-II), (Hzl.Hasan Eren, Nevzat Gözaydın, İsmail Parlatur, Talat Tekin, Hamza Zülfiyar), Yeni Baskı, A.K.D.T.Y.K., T.D.K.Y.:549, T.T.K.B., Ankara 1988, c.II, s.899.

34 Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, (I-VII), 2.Baskı, İstanbul 1993, c.III, s.316; Felsefi açıdan *"korku"* hakkında ayrıca bkz. Bunge, Mario, *Dictionary of Philosophy*,

35 *"Korku"* nun psikolojik açıdan bu ve benzeri tanımları için bkz. Papalia, Diane E; *Human Development*, U.S.A. 1981, s.230; Walk, R. D., Gibson, E.J., *A Comparative and Analytical Study of Visual Depth Perception*, U.S.A. 1961, s.75; Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat, Ankara 2000, s.469; Binbaşıoğlu, Cavit, *Eğitim Psikolojisi*, Binbaşıoğlu Yayınevi, 5.Baskı, Ankara 1982, s.167; Jersild, Arthur T., *Çocuk Psikolojisi*, (I-III), (çev. Gülseren Günçe), A.Ü.E.F.Y. No:62; A.Ü.B., Ankara 1976, s.377.

36 Binbaşıoğlu, C., *a.g.e.*, a.y.

37 Dilimize Farsça'dan geçen *"endişe"* kelimesi; *"düşünce, vesvese, merak, kaygı, gam, keder, şüphe, korku"* anlamlarını ifade etmektedir. Bilgi için bkz. Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Doğu Matbaası, 4. Baskı, Ankara 1980, s.265.

38 Binbaşıoğlu, C., *a.g.e.*, s.171-172; Sebepsiz korkular arasında *"agoraphobie"* yani *"hiç bir tehlike olmadığı halde, meydanlardan geçmekten korkmak"*; *"claustrophobie"* ise, *"kapalı yerlerden korkmak"* gibi korkular hakkında bilgi için bkz. Dwelshauvers, G., *Psikoloji*, (çev. Şekip Tunç), Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s.173.

39 Morgan, Clifford T., *Psikolojiye Giriş*, (çev. Hüsnü Arıcı ve Arkadaşları), Hacettepe Üniversitesi, Psikoloji Yayınları No:1, 9. Baskı, Ankara 1991, s.228.

korku belli belirsiz bir korkudur.⁴⁰

Şu halde "korku", felsefi, psikolojik ve tasavvufi açılardan incelenebilecek şekilde geniş içerikli; teza-hürlerine ve belirtilerine göre farklı özellikleri olan bir kavram olup, diğer korku türleri olan "kaygı", "endişe" ve "fobi" vb. duygularla aynı anlamda telâkkî edilmemelidir.

Şimdi, Arapça'da "korku" anlamına gelen ve Kur'an'da da geçtiğini belirttiğimiz kelimeleri ayrı ayrı incelemek suretiyle, söz konusu kelimeler arasındaki anlam farklarını görelim.

"Korku'nun, "semantik alanı"na dahil olup; yukarıda isimlerini zikrettiğimiz Arapça kelimeleri, Kur'an'da geçiş sıklığına⁴¹ ve Kur'an'daki siyâklarına göre; tıpkı mozaik bir yüzeydeki parçacıklarda olduğu gibi, birbirleriyle olan ilişkilerini ve farklarını ortaya koymaya çalışalım.

1. "el-Havf/الخوف"

Bu kelime "خوف/H-V-F" kökünün türevi olup, aynı anlamdaki diğer mastarlardan türeyen fiil ve isimler Kur'an'da 124 yerde geçmektedir.⁴² Sözlüklerde "الخوف/el-havf", "emn (=emniyet, güven)"in zıddı ve "الفرع/el-feza"⁴³; "ez-zu'r/الذعر" (=korku, panik, ürkme) anlamında olduğu zikredilen bu kelime; "korkmak, ürkme, bir şeyden

diğer bir sebeple korkmak"⁴⁴ demektir. "Havf" kelimesinin, "Emn'in zıddı anlamına gelişi şu âyetlerde açık bir şekilde görülmektedir:

"...يا موسى اقبل ولا تخف انك من الامنين" "...Ey Mûsâ! Beri gel, korkma. Çünkü sen güvenlikte olanlardansın"⁴⁵ ve "الذى اطعمهم من جوع وامنتهم من خوف" "O ki, onları yedirip açlıktan kurtardı ve onları korkudan güvene kavuşturdu."⁴⁶ "Havf"ın "Emn'in zıddı anlamı hakkında; "Havf, kalbin; Allah'ın va'd ve va'id'inden haberdar olması nedeniyle, sükûnet, gönül huzuru ve güven duygusundan yoksun olması halidir" denmiştir.⁴⁷

Nitekim Taberî (ö.310/923) "havf"ı; "emn" kelimesinin zıddı olarak tefsir etmiş; Kur'an'da geçen "فلا خوف عليهم"⁴⁸ "Onlara korku yoktur" ibaresini "يعنى فهم امنون" "Yani onlar güvenlikte/emniyette-dirler" şeklinde yorumlamıştır.⁴⁹ Tabresî (ö.548/1153) ise "الخوف", "الجزع/kaygılanmak, endişelenmek" ve "الفرع/ürkmek, korkmak" kelimelerinin aynı anlama geldiklerini belirtmekte ve "havf" kelimesi hakkında "emn'in zıddıdır" demektedir.⁵⁰ Kurtubî (ö.671/1272) de "havf"ın; "emn"ın zıddı olduğunu belirtmektedir.⁵¹

"Havf" kelimesi dünyevî ve uhrevî işlerdeki

⁴⁰ Morgan, C.T., a.g.e., a.y. Korku ve kaygı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Binbaşoğlu, a.g.e., ss.167-173; Morgan, C.T., a.g.e., ss. 227-230.

⁴¹ Yalnız burada şu hususu belirtelim ki, bahse konu kelimeler arasında, "takvâ" ve "ittikâ" kelimeleri, diğerlerine göre Kur'an'da daha çok geçmesine rağmen, doğrudan "korku", "korkmak" anlamına gelmemekle birlikte "korku"dan tamamen ayrı bir şey de değildir. Hatta bu alakadan dolayı, "takvâ" ve "ittikâ" kelimeleri bazen "havf" ve "hasyef" mânâsında, bazen de "havf" ve "hasyef", "takvâ" mânâsında kullanılmıştır. er-Râğib el-İsfahânî, Râğib İsfahânî, a.g.e., s.881; el-Firuzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb, (ö.817/1414), *Besâir Zevî't-Temyiz fi Letâifil-Kitâbi'l-'Aziz* (I-VIII), (Tahk. Muhammed Ali en-Neccâr), el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut trz, c.II, s.115, 300; c.V, s.258; Cebeci, Lütfullah, *Kur'an'a Göre Takva*, Seha Neşriyat, 2.Baskı, İstanbul 1991, s. 23.

⁴² Bilgi için bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfân'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut trz., s.246-248.

⁴³ Dikkat edilirse sözlüklerde "havf" kelimesini açıklayabilmek için "el-Feza" kelimesi kullanılmaktadır. Halbuki çalışmamızın ilerleyen kısımlarında da değineceğimiz gibi, "el-Feza" ile "el-Havf" kelimeleri, Kur'an kontekstinde farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Her ikisinde de "korku" anlamı bulunmakta beraber, korkunun hissedilişi, yaşanışı ve belirtileri açısından birbirlerinden oldukça farklı kelimelerdir. Ancak ne var ki, klasik tefsirlerde ve sözlüklerde kelimeler açıklanırken, kelimenin tam karşılığı yerine, yakın anlamlı olan diğer kelime verilmeyle yetinilmektedir.

⁴⁴ el-Cevherî, İsmâil b. Hammad, (ö.393/1002), *es-Sihah Täcu'l-Luga ve Sihahu'l-Arabîyye*, (I-VI), (tahk. Ahmed Abdü'l-Gâfûr Atar), Dâru'l-İlm, 3.Baskı, Beyrut 1404/1984, c.IV, s.1358-1359; İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyya, (ö.395/1004), *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga* (I-VI), (tahk. Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn), 2.Baskı, Mısır 1972, c.II, s.230; er-Râğib el-İsfahânî, a.g.e., s.303; ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım, Cârullah Mahmûd b. Ömer, (ö.538/1143), *Esâsu'l-Belâğ*, (I-II), el-Hey'etu'l-Misriyye, 3.Baskı, Mısır 1406/1985, c.I, s.255; İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrim, (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, (I-XV), Dâru'l-Fikr, 3.Baskı, Beyrut 1414/1994, c.IX, s.99; el-Firuzâbâdî, *Besâir*, c.II, s.576-579; Mütercim Âsum Efendi, *Kamus Tercemesi*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1305, c.III, s.579; Bu anlamlar için ayrıca bkz. es-Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yûsuf, (ö.756/1355), *ed-Dürü'l-Masûn fi 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn* (I-XI), (Tahk. Ahmet Muhammed el-Harrâti), Dâru'l-Kalem, 1.Baskı, Dimeşk 1407/1986, c.I, s.305.

⁴⁵ Kasas, 28/31.

⁴⁶ Kureyş, 106/4.

⁴⁷ el-Firuzâbâdî, *Besâir*, c.II, s.577.

⁴⁸ Bakara, 2/38.

⁴⁹ et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö.310/923), *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an* (I-XXX), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415/1995, c.I, s.354.

⁵⁰ et-Tabresî, Ebû Ali Fadl b. Hasen, (ö.548/1153), *Mecma'u'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an* (I-X), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415/1994, c.I, s.144.

⁵¹ el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed el-Ensârî, (ö.671/1272), *el-Câmi' li Ahkami'l-Kur'an* (I-XX) 2.Baskı, Kahire 1965, c.V, s.291.

korkuyu anlatmak için de kullanılır. Rağib İsfahânî (ö.502/1108)ye göre "الخوف/havf"; gelecekte olması istenmeyen, ancak bir takım emarelerinden dolayı, vuku bulması kuvvetle muhtemel bir olay nedeniyle *kavqalanmak* anlamına gelir. Gelecekte meydana gelmesi muhtemel olan şey, sevilmeyen, arzu edilmeyen bir şey ise bunu beklemekten "havf/خوف" meydana gelir.⁵²

Şayet vuku bulacak şey; sevilen bir şey ise bunu beklemenin adı الرجاء/reca⁵³ veya الطمع/tamâ⁵⁴ "dır. Rağib İsfahânî'ye göre "Allah'tan havf" denildiğinde kastedilen, "aslandan korkmak" denildiği zaman akla gelen bir korku türü değildir. Bilâkis "Allah'tan korkmak" ile kastedilen şey, "isyanlardan uzak durmak (Allah'a karşı gelmemek ve O'na) itaat seçmektir". Bundan dolayı, günahları terk etmeyen kişi, "Allah'tan korkan" olarak kabul edilmez.⁵⁵ İşte "takvâ" kelimesi ile "havf" kelimesinin anlam açısından örtüştüğü nokta bu anlamdır. Yani "Allah'a karşı gelmekten sakınmaktır." Fakat daha sonra "takvâ" hakkında bilgi verirken de ifade edeceğimiz gibi, her iki kelime arasında ince anlam farkları vardır.

Seyyid Şerif Cürçânî (ö.816/1413), "havf/خوف" kelimesini: "Sevilmeyen ile karşı karşıya kalınması veya sevilenin elden kaçırılması"⁵⁶ şeklinde tarif etmektedir. Bu tanımlarda da açıkça görüldüğü gibi, "havf" kelimesinin korkunç bir varlıktan korkma anlamı yoktur. Burada korkudan daha çok, Allah'ın emirlerini yapmamak, yasaklarını ihlâl etmek suretiyle, O'na karşı saygısızlık etmekten kaynaklanan bir ıstırap, bir elem ve kalbi rahatsız eden bir hâlet-i rûhiye vardır.

"Havf" kelimesinin sözlük anlamlarıyla ilgili bu bilgilerden sonra, şimdi de Kur'ân siyâkında ne gibi anlamlara geldiğini görelim:

Fîrûzâbâdî'nin tespitlerine göre, "havf" kelimesi

Kur'ân'da 5 ayrı anlamda geçmektedir:

1. "Katl (ölüm/öldürülme) korkusu"⁵⁷ ve hezîmet (yenilgi)"

Bu anlamda şu âyetlerde geçmektedir:

"Onlara güven ve korkuya dair bir haber geldiğinde..."⁵⁸ ve "ولنبئوكم بشيء من الخوف والجوع..."⁵⁹ "Muhakkak ki ölüm tehlikesiyle ve açlıkla... sizi sınavacağız"⁵⁹ âyetlerinde geçtiği gibi.

2. "Havf" kelimesinin Kur'ân'da geçen ikinci anlamı ise "savaş ve kûl (=çatışma, harb) korkusu/tehlikesi" dir.

Bu anlamla ilgili olarak şu âyetleri misal verebiliriz: "فإذا ذهب الخوف سلقوكم بالسنة حداد أشحة على منكم والقائلين لاخوانهم لهم البنا ولا يأتون البأس الا قليلاً أشحة عليكم فإذا جاء الخوف رايبتهم ينظرون اليك تدور أعينهم كالذى يغشى عليه من الموت..."⁶⁰ "Allah içinizden (savaşta) alıkoyanları ve kardeşlerine 'Bize gelin!' diyenleri biliyor. Bunlardan ancak pek azı savaşa gelirler. Size karşı çok cimridirler. Fakat korku hali gelince onların üstüne ölüm baygınlığı çökmüş insan gibi, gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün..."⁶¹

3. Fîrûzâbâdî ve Semîn Halebî (ö.756/1355)ye göre "havf" kelimesinin Kur'ân kontekstinde "ilim ve dirâyet (algılama, idrâk, kavrayış) anlamında geçtiği âyetler de vardır ki bunlar şunlardır:

"Her kim, vasiyet edenin bir hata yapığundan veya (bilerek) bir kusur işlediğinden endişe ederse..."⁶² ve "إلا أن يخافا"

⁵² er-Rağib el-İsfahânî, a.g.e., s.303.

⁵³ الرجاء/Recâ'nın "ummak, beklemek" anlamında Kur'ân'da değişik fiil türevleriyle birlikte 28 yerde geçmektedir. Bunlardan bazıları için bkz. Bakara, 2/218; Nisa, 4/104; Yunus, 10/7, 11, 15; Kehf, 18/110; Furkân, 25/21; Ankebût, 29/5; Ahzâb, 33/21; Fâtr, 35/29.

⁵⁴ الطمع/Tamâ" Kur'ân'da dört âyette "havf" kelimesiyle birlikte geçmektedir. Bu âyetler için bkz. "وَادْعُوهُ خَوْفًا..." "Korkarak ve umarak O'na duâ edin..."A'râf, 7/56; "هو الذي يربكم البرق خَوْفًا وَطَمَعًا..." "O'dur ki size, korku ve umut içinde şimşegi gösterir..."Ra'd, 13/12; "ومن آياته يربكم البرق خَوْفًا وَطَمَعًا..." "Korkarak ve umarak Rablerine dua ederler..."Secde, 32/16.

⁵⁵ er-Rağib el-İsfahânî, a.g.e., a.y.; aynı bilgiler için ayrıca bkz. el-Fîrûzâbâdî, Besâir, c.II, s.576.

⁵⁶ el-Cürçânî, Kitâbu't-Ta'rifât, s.114.

⁵⁷ "Havf" kelimesinin "katl (=ölüm/öldürülme) korkusu" anlamının geçtiği diğer bir yer için bkz. Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, Eyyüb b. Mûsâ el-Huseynî, (ö.1262/1845), el-Külliyât Mu'cemun fi'l-Mustalahâti ve'l-Furûki'Luğavîyye, (tahk. Adnân Dervîş, Muhammed el-Misrî), Müessesetü'r-Risale, 2.Baskı, Beyrut 1413/1993, s.429.

⁵⁸ Nisa, 4/83.

⁵⁹ Bakara, 2/155.

⁶⁰ Ahzâb, 33/19.

⁶¹ Ahzâb, 33/18,19. Fîrûzâbâdî, bu âyette geçen "الخوف" kelimesini "harb" olarak tefsir etmiştir. Bkz. el-Fîrûzâbâdî, Besâir, c.II, s.579.

⁶² Bakara, 2/182. Bu âyette geçen "havf" kelimesinin "mecaz" olarak "ilim" anlamına geldiğini ve Bakara, 2/229. âyetinde geçen "havf" kelimesinin de "ilim" manasında olduğunu belirten Semîn Halebî, "havf" kelimesiyle "ilim" arasındaki alâkayı şu şekilde izah etmektedir: "...İkisi (havf ve ilim) arasındaki alâka şudur: 'İnsan, korkul-

...الا يُقيما حُدود اللّٰة... "Şayet her ikisi(erkek ve kadın), Allah'ın sınırlarını koruyamamaktan kavgilanmalarını hali dışında..."⁶³

"Eğer yetimlere karşı adil davranmamaktan kavğı duvuyor-sanız..."⁶⁴

"...فمن خاف من مؤص جنفا أو انما" âyetinde geçen "فمن خاف" ibaresini "kim bilirse" diye tefsir eden Fahrüddin Râzî (ö. 606/1209), "havf" ve "haşyet" in ilim mânasına gelebileceğini belirterek, bu görüşünü şu şekilde savunmaktadır:

"...Bu böyledir, çünkü korku husûsî bir zandan kaynaklanan husûsî bir halden ibarettir. İlim ile zan arasında, birçok bakımlardan benzerlik vardır. Bu nedenle bahse konu kelimelerden her biri diğerinin yerine kullanılmıştır. Bu yoruma göre âyetin anlamı, 'ölen kişi vasiyetinde hata edip veya vasiyetinde kasten zulm eğiliminde olduğu zaman, bunun böyle olduğunu bilen kimse için, bunu değiştirmesi ve ölen kişinin ölümünden sonra vasiyeti düzeltmesinde herhangi bir güçlük yoktur. Bu yorum, İbn Abbas, Katâde ve Rebî'nin kanaatidir.'⁶⁵

4. "Havf" kelimesinin Kur'an'da yer alan diğer bir anlamı "Naks (=Azaltma, noksanlaştırma)"⁶⁶ dır. Bu anlamda şu âyette geçmektedir: "أَوْ يَأْخُذْهُمْ عَلَىٰ... تَخَوَّفُ" Yahut onları azar azar eksilterek alivermesinden (emin mi oldular?)...⁶⁷ Âyette geçen "تَخَوَّفُ" kelimesinin "tanakkus/تنقص (=azar azar eksiltmek)" anlamına geldiği ve bu anlamı destekleyici delil olarak sunulan şu rivayet; tefsirlerde ve klâsik kaynakların hemen hepsinde geçmektedir: Hz. Ömer (ö.23/643) bir gün, minberde iken okuduğu âyette geçen "تَخَوَّفُ" kelimesinin anlamını orâ-

da bulunanlara sorar, oradakiler cevap veremeyince Huzeyl kabilesinden yaşlı bir zât kalkarak: "Bu التَخَوَّفُ kelimesi, bizim dilimizde 'تنقص' anlamına gelmektedir" diye cevap verir. Hz. Ömer, o adama: "Bunu şiirlerinde kullanan bir Arap biliyor musun?" diye sorar. (Huzeyl kabilesinden olan yaşlı adam): "Evet" der ve "şairimiz şöyle dedi" diyerek şu beyti okur:

"تخوف الرحال منها تامكا قردا

"68 كما تخوف عود النبعة السفن"

Yolculuk o deveyi azar azar yeyip bitirdi (onu zayıflattı). Tıpkı eğenin yay ağacını azar azar yemesi gibi" Bunu duyan Hz. Ömer: "Ey insanlar, divânınıza sahip olun ve sapıtmayın" deyince, (orada bulunanlar): "Divânımız nedir?" diye sorduklarında; Hz. Ömer: "Cahiliyye şiiridir. Şüphesiz onda (cahiliyye şiirinde) Kitabınızın tefsiri vardır" diye cevap verir."⁶⁹

Fahrüddin Râzî, âyette geçen "تخوف" kelimesinin "tedricen, (=derece derece) eksiltmek" manasına geldiğini; dolayısıyla beldelerinin etrafında vuku bulan durumlarla ilgili olduğunu belirtmekte ve şu yorumları yapmaktadır: "...Nitekim Allah Teâlâ... Şimdi yeryüzüne gelip, onu uçlarından/yanlarından eksilttiğimizi görmüyorlar mı? buyurmuştur. Buna göre âyetin anlamı; 'Allah Teâlâ, onlara azap etmede acele etmez. Onların beldelerinin etrafında komşu belde ve köylere varıncaya kadar eksiltir. Dolayısıyla sıra onlara gelir ve onları helâk eder' demektir. Böylece Allah, onların mallarını, canlarını azar azar eksilterek, neticede hepsini yok etmesi anlamına gelmesi de mümkündür."⁷⁰

ması gereken bir şey olduğunu bilene kadar, o şeyden korkmaz. Bu ise 'السبب بالمسبب' 'es-sebebu bi'l-müsebbib' kabilindedir." Bkz. es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Masûn*, c.I, s.264-265; Ebû Bekr Râzî de, Bakara Sûresi'nin 229. "أَلَا إِنَّ الْآيَةَ لِلَّهِ... الْآيَةَ الْبَيِّنَاتِ" âyetinde geçen "أَلَا إِنَّ الْآيَةَ لِلَّهِ... الْآيَةَ الْبَيِّنَاتِ" şeklinde tefsir etmiştir. Bilgi için bkz. er-Râzî, Zeynuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdilkâdir, (ö.666/1267), *Tefsîru Garîbi'l-Kur'âni'l-'Azim*, (tahk. Hüseyin Elmali), Ankara 1997, s.327.

⁶³ Bakara, 2/229.

⁶⁴ Nisa, 4/3.

⁶⁵ Fahrüddin er-Râzî, (ö. 606/1209), *Mefatihü'l-Gayb*, (I-XXXII+Fihrist), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990, c.V, s.57; Benzer yorumlar için ayrıca bkz. ez-Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, (ö.538/1143) *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, (I-IV), Daru'l-Fikr, Beyrut 1403/1983, c.I, s.334; en-Nesefî, Ebu'l-Berekât, Abdullah b. Ahmed Mahmûd, (ö.710/1310), *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, (I-III), 1.Baskı Beyrut 1410/1989, c.I, s.131.

⁶⁶ el-Firûzâbâdî, *Besâir*, a.y.

⁶⁷ Nahl, 16/47.

⁶⁸ Bu beyit, bazı kaynaklarda "تخوف السير منها تامكا قردا" şeklinde geçmektedir. Bilgi için bkz. el-Cevherî, *es-Sıhah*, c.IV, s.1359; ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, c.I, s.255; Beytin ikinci satır da: "تخوف ظهر النبعة السفن" şeklinde de geçmektedir. Bkz. krş. Ebû Bekr er-Râzî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, s.328.

⁶⁹ Bu rivayetin geçtiği yerler ile "tehavvuf" kelimesinin "azar azar eksiltme" anlamına geldiğine dair ayrıntılı bilgi için bkz. el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyad b. Ya'kûb (ö.207/822), *Meânî'l-Kur'ân* (I-III), (Tahk. Muhammed Ali en-Neccâr, Ahmed Yûsuf Necâti, Abdulfettah İsmâil Şelebî), Daru's-Surûr, yy. trz., c.II, s.101; et-Taberî, *a.g.e.*, c.XIII, s.149-151; el-Cevherî, *a.g.e.*, a.y.; İbn Fâris, *Mekâyis*, c.II, s.230; er-Râgîb el-İsfahânî, *a.g.e.*, s.303; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.II, s.411; Fahrüddin er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, c.XX, s.32; eş-Şâtîbî, Ebû İshak İbrâhîm b. Mûsâ, (ö.790/1388), *el-Muvâfakât fi Usûli'l-Şerîa* (I-IV), Daru'l-Ma'rîfe, I. Baskı, Beyrut, 1415/1994, c.II, s.397; Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 10. Baskı, Mektebetü'l-Nehdatü'l-Misriyye, Kâhire 1965, s.196; ez-Zehbî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, Daru'l-Kütübü'l-Hadise, Kahire 1961, c.I, s.34-35.

⁷⁰ Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, a.y.

5. "Havf" kelimesi Kur'an'da "azab ve ukûbattan (ahirette verilecek cezâlardan) Ru'b (Korku), Haşyet (Tazimden dolayı çekinme ve korku)" gibi anlamlarda da geçmektedir. Meselâ رَبِّهِمْ حَوْقًا "...يَدْعُونَ رَبَّهُمْ حَوْقًا..." "Korku ve ümid içerisinde Rablerine yalvarırlar/duâ ederler..."⁷¹ âyetinde olduğu gibi.⁷² Ayrıca Kur'an'da bir çok yerde "havf" kelimesi "Lâ en-Nâfiye/لا النافية" ve "Lâ en-Nâhiye/لا الناهية" ye ile birlikte geçmektedir.⁷³

Kur'an bütünlüğünde "havf" kelimesinin geçtiği âyetleri incelediğimiz zaman, bunları yaklaşık olarak yansı dünyevî korku ve kaygıları, diğerleri ise Allah'a saygısızlık etme, O'na karşı gelme korkusu, azap korkusu, âhîret kaygısı, günah işleme endişesi gibi dîni kaygıları ifade etmektedir. "Havf" kelimesinin geçtiği âyetlerde, insanın kendisi için hissettiği korku ile birlikte, başkası adına duyduğu korku ve kaygılar da zikredilmektedir.⁷⁴

Netice itibarıyla diyebiliriz ki, "havf" kelimesi, Kur'an konteksinde ürperme, dehşete kapılma, ürkme anlamında bir korku türü olarak geçmemektedir. "Havf" ile kastedilen korku, kalbin duymuş olduğu yakıcı bir ıstırap şeklinde insanın içinde beliren, ruhu rahatsız eden, kişiyi devamlı teyakkuz halinde tutan, dış belirtilerine nispetle daha çok gönülden tesirini gösteren bir korku türüdür. Dünyevî korku ve kaygıları, azap korkusu, ahiret kaygısı, günah işleme endişesi gibi dîni kaygıları ifade etmektedir. Bu kelime Kur'an'da geçen "korku" ve "korkmak" anlamındaki diğer kelimelerin oluşturduğu semantik alanın odak kelimesi(=focus word) olup, "müstakil bir çalışmayı"⁷⁵ gerektirecek genişlikte ve derinlikte bir kelimedir.

2. "el-Haşyet/ الخشية"

"el-Haşyet/الخشية" kelimesi "خ-ش-ي/H-Ş-Y" kökünün bir türevi olup diğer türevleriyle birlikte Kur'an'da 48 yerde geçmektedir⁷⁶. Sözlüklerde ve

⁷¹ Secde, 32/16.

⁷² el-Firuzâbâdi, *Besâir*, c.II, s.578-579.

⁷³ Bu âyetlerden bazıları için bkz. Bakara, 2/38; Mâide, 5/54; Ta Hâ, 20/46, 68,77; Neml, 27/10; Kasas, 28/7, 31; Ankebût, 29/33; Fussilet, 41/30; Cin, 72/13.

⁷⁴ Hz. İbrahim'in babasının iman etmemesi nedeniyle Allah'ın azabına çarptırılacağı düşüncesiyle babası için korku hissetmesi gibi. Bkz. Meryem, 19/45; Başkası için hissedilen korkunun zikredildiği diğer bazı âyetler için bkz. Hûd, 11/26,84; Mü'min, 40/26.

⁷⁵ Kur'an'da "korku" kavramını yine Kur'an bütünlüğünde ele alan bir çalışma için bkz. Bilgi, İsmail Hilmi, *Kur'an'a Göre Korku*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ank.,2000.

⁷⁶ "Haşyet/خشية" kelimesinin bu şekliyle Kur'an'da geçtiği yerler için bkz. Bakara, 2/74; Nisa, 4/77(İki kere); İsrâ, 17/31, 100; Enbiya, 21/28; Mü'minün, 23/57; Haşr, 59/21.

tefsirlerde, "الخوف/el-havf" anlamında geçtiği belirtilen bu kelime; "bir şeyden çekinmek, korkmak"; "علی" harf-i cerri ile kullanıldığı zaman, "kaygılanmak, tedirgin olmak, kaygı"⁷⁷ gibi anlamlara gelmektedir.

Râğib İsfahânî'ye göre "haşyet", ta'zimle/saygıyla birlikte bulunan bir korku türü olup, korkunun kaynağı ise "ilim"dir.⁷⁸ Bu nedendir ki Kur'an'da: "...Allâh'tan kulları içerisinde ancak âlimler haşyet/derin saygı duyar..."⁷⁹ buyurulmuştur.

Seyyid Şerîf Cürçânî, "حشية/haşyet" kelimesi hakkında: "Kalbin gelecekte vuku bulacak bir şeyden dolayı üzülmeye (=elem duyması)dir. Bu elem, bazen kulun kendi içindeki gizliliklerden (kendi işlediği günahlardan, Allah'ın yasaklarını ihlâl etmesi sebebiyle) hissedilir. Bazen de, Allah'ın Celâl ve Heybet'ini tanımasıyla hissedilir. Nebilerin haşyeti işte bu kabildendir"⁸⁰ şeklinde açıklama yapmaktadır.

Elmalılı (ö.1361/1942)'ya göre "haşyet", "mutlak ürküntüden ibaret bir korku değil, mahabbet ve ta'zîm ile müterafık (=beraber) olan saygılı bir korku"⁸¹ dur. Bundan dolayıdır ki, "haşyet", Elmalılı'nın ifadesiyle; "taatte hüsnî mutlâka lâıyk ihšana yaklaşıracak yüksek bir aşk heyecanı uyandıran güzel bir haleti ruhiyedir."⁸²

Şimdi "Haşyet/حشية" kelimesinin Kur'an konteksinde hangi anlamlarda geçtiğini görelim:

1. Azamet ve celâlden dolayı Allah'a saygı duymak:

Kur'an'da gerek "haşyet" kelimesi ve gerekse "haşiyeye/حشيت" fiili genellikle mü'minlerin, meleklerin Allah'a bilinçli bir şekilde saygı duymaları anlamında geçmektedir.⁸³

⁷⁷ "Haşyet/حشية" kelimesinin bu anlamlarının geçtiği yerler için bkz. el-Cevherî, *a.g.e.*, c.VI, s.2327; İbn Fâris, *a.g.e.*, c.II, s.184; İbn Manzûr, *a.g.e.*, c.XIV, s.228; el-Firuzâbâdi, *el-Kâmûsü'l-Muhîr*, 2.Baskı, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1371/1952, c.IV, s.326; *Besâir*, c.II, s.544,545; Mütercim Âsım Efendi, *a.g.e.*, c.IV, s.942. "Haşyet/حشية" kelimesini "havf" anlamında yorumlayan bazı tefsirler için bkz. et-Taberî, *a.g.e.*, c.XXII, s.157; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.I, s. 322, 323 ve 542; en-Nesefî, *Medârik*, c.I, s.329.

⁷⁸ er-Râğib el-İsfahânî, *a.g.e.*, s.283.

⁷⁹ Fâtır, 35/28.

⁸⁰ el-Cürçânî, *a.g.e.*, s.110.

⁸¹ Elmalılı, M. Hamdi Yazır, (ö.1361/1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, (I-IX), Eser Neşriyat, Haznedar Ofset, İstanbul 1979, c.VII, s.4871.

⁸² Elmalılı, *a.g.e.*, c.IX, s.6004.

⁸³ Bu anlamda geçtiği âyetler için bkz. Bakara, 2/150; Mâide, 5/3, 44; Tevbe, 9/13; Ayrıca Ra'd, 13/21; Enbiya, 21/49; Fâtır, 35/18; Zümer, 39/23 ve Mülk, 67/12. âyetlerde "يخشون ربهم" şeklinde geçmektedir.

Kur'an'da "haşiye" fiili "bilinçli bir şekilde saygı duymak" anlamında şu âyette geçmektedir:

...اتما يخشى الله من عباده العلماء... "Allah'ın kulları arasında O'na bilinçli saygı duyan, ancak bilgindir..."⁸⁴

Taberî'ye göre; Allah'tan korkan, O'nun ikâb (=azab)ından sakınan ve O'na itiba edenler âlimlerdir. Zira âlimler, Allah'ın dilediği şeyi yapmaya gücünün yettiğini en iyi bilen kimselerdir. Bundan dolayı onlar Allah'tan "havf" ederler. "Rahbet" ve "haşyet" duyarlar.⁸⁵ Taberî bu âyette geçen "يخشى" ibaresinin "يعلمون" şeklinde de tefsir edildiğini nakletmektedir.⁸⁶

Fahrüddîn Râzî'ye göre, çekinme ve saygı (=haşyet), saygı duyulan varlığın tanınmasına-bilinmesine bağlıdır. Âlim; Allah'ı bilir ve O'ndan hem korkar hem de Allah'tan ümidini kesmez. Bu durum, âlimin derece bakımından Âbid'den daha üstünlüğüne bir delildir. Zira Allah, "Sizin Allah katında en şerefliiniz, Allah'a karşı gelmekten en çok sakınanız (= en muttakî olanınız)dır"⁸⁷ buyurarak, şeref ve değer, takvâya göre; takvânın da ilme göre olacağını bildirmiştir. Şu halde, Allah katındaki değer, amele göre değil, ilme göredir.⁸⁸

Meleklerin Allah'a duydukları tazimden dolayı saygı duymaları ve titremeleri de şu âyette açık bir şekilde görülmektedir:

يعلم ما بين ايديهم وما خلفهم ولا يشفون الا لمن ارتضى وهم من خشية مشفقون.

"(Allah) onların önlerinde ve arkalarında olanı bilir. (Allah'ın) Râzî olduğundan başkasına şefaât edemezler ve O'na bilinçli saygılarından titrerler."

"Haşiye" fiilinin, Kur'an metninde, "mü'minlerin Allah'a derin saygıları" anlamındaki kullanılışıyla ilgili şu âyet de misal verilebilir:

...رضى الله عنهم ورضوا عنه ذلك لمن عشى ربه. "Allah onlardan razî olmuş, onlar da O'ndan razî olmuşlardır. Bu, Rabbine bilinçli saygı gösterene mahsustur."⁸⁹

Kur'an'da "haşiye" fiili, sadece mü'minler ile meleklerle izafeten değil, aynı zamanda "taşlar"ın da Allah'a saygılarından dolayı yuvarlandıkları

anlatılırken kullanılmaktadır:

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبَكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَمِنْ كَالْحِجَارَةِ إِذْ أَشَدَّ قَسْوَةً. وَإِنْ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ إِلا نَهَارٌ وَإِنْ مِنْهَا لَمَا يَشْقُقُ فَيُخْرِجُ مِنْهُ الْمَاءَ. وَإِنْ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ. وَمَا لِلَّهِ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ.

"Sonra kalpleriniz katılaştı; taş gibi veya daha katı oldu. Zira öyle taşlar vardır ki, içinden nehirler fışkırır. Öylesi de vardır ki, yarılıp içinden su çıkar. Bazı taşlar da Allah'a saygılarından dolayı aşağı yuvarlanırlar. Allah, yaptığınız şeylerden habersiz değildir."⁹⁰ Âyetin siyakını incelediğimizde, Yahudilerin, Allah'ın kendilerine verdiği nimetlere karşı nankörlük etmelerinden; kendilerine yapılan iyilikleri unutmaları sonucu zamanla kalplerinin katılaşmalarından bahsedildiğini görmekteyiz. Allah onların kalplerini taşa benzetmekte, ancak taşların bile sert ve kaskatı olmalarına rağmen, içlerinden sulan fışkırdığı ve Allah'ın azameti ve heybeti karşısında yuvarlandıkları vurgulanmakta, bir bakıma Yahudilerin bu nankörlüklerinin seviyesinin, bahse konu taşlardan daha da aşağı olduğu ihsas edilmektedir.

Müfessirler bu âyette geçen "haşyet" kelimesinin anlamından daha çok, "Allah'ın haşyetinden dolayı taşın yuvarlanması" ibaresi üzerinde durmuşlar; cansız ve akılsız taşların nasıl haşyet duyabileceğini sorgulamışlar; âyette geçen "منها"deki zamirin taş mı yoksa kalplere mi râci olduğu üzerindeki tartışmaları nakletmişlerdir. Mutezileye göre bu zamir kalplere râcidir. Müfessirlerin ekseriyetinin görüşü ise bahse konu zamirin taşâ râci olduğu şeklindedir. Zira Kur'an'da "Şayet biz bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, sen onu alçak gönüllü bir duyarlılık içinde ve Allah'a saygıdan dolayı parçalanmış olarak görürdün"⁹¹; "Yedi gök ile yer ve bunların içinde bulunan varlıklar O'nu tespih ederler. O'nu övgü ile tespih etmeyen hiçbir şey yoktur ama siz onların tespihlerini anlamazsınız."⁹²; "Göklerde ve yerde olan her varlık Allah'a boyun eğerler"⁹³ gibi âyetler

⁹⁰ Bakara, 2/74; "خشية الله" ibaresinin geçtiği diğer âyetler için bkz. Nisa, 4/77; Haşr, 59/21.

⁹¹ Haşr, 59/21.

⁹² İsrâ, 17/44. Bu âyetle ilgili olarak Prof. Dr. Süleyman Ateş şu açıklamaları yapmaktadır: "Cansız sanılan her şeyde, insanların fark edemedikleri bir canlılık vardır. Bütün eşya atomlardan oluşur. Atomun çekirdeği çevresindeki elektronlar, akla şaşkınlık verecek bir hızla dönmektedir...Sanki bir zerre, koca bir güneş sistemini temsil etmektedir. İşte maddenin en küçük parçası, bu hareketleriyle Allah'ı tespih etmektedir. Tespih, Yaratacının şânını yüceliğini söylemektir..." Bilgi için bkz. Ateş, S. Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul trz, s.285.

⁹³ Nahl, 16/49.

⁸⁴ Fâtr, 35/28.

⁸⁵ Bu kelimelerin Türkçe anlamları üzerinde ayrıntılı olarak durduğumuz için burada sadece Arapça yazılışlarını lâtinize ettik.

⁸⁶ et-Taberî, a.g.e., c.XXII, s.157, 158.

⁸⁷ Hucurât, 49/13.

⁸⁸ Fahrüddin er-Râzî, a.g.e., c.XXVI, s.20.

⁸⁹ Beyyine, 98/8.

de evrendeki varlıkların Allah'a boyun eğdiklerine ve O'na saygı duyduklarına işaret etmektedir.⁹⁴

Kanaatimiz odur ki, yukarıdaki âyette geçen "haşyet" kelimesi, tehlikeli bir varlıktan korkmak anlamına gelmemektedir. Buradaki "Allah'tan haşyet'ten" murad, Allah'ın azameti, heybet ve celâli karşısında tamamen saygıya dayalı bir "boyun eğiş" (=inkiyâd)'tir. Nitekim Zemahşerî buradaki "haşyet'in, Allah'ın emrine boyun eğmekten mecaz olduğunu söylemektedir.⁹⁵

Bu konuda diğer bir misal şu âyettir: *انَّمَا تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمَنَ الْغَيْبَ* "Sen ancak Zikr'e uyan ve görmeyen Rahmân'a bilinçli saygı duyan kimseyi uyarabilirsin..."⁹⁶ Dikkat edilirse, bu âyette geçen "haşiyeye" fiili Allah'a inanan bir kimsenin Allah'a derin ve bilinçli saygısını ifade etmektedir.⁹⁷

2. Uygun bulmamak, onaylamamak

"Haşiyeye" fiili Kur'ân'da bir âyette "uygun bulmamak, onaylamamak" anlamında şu âyette geçmektedir: *وَأَمَّا الْعَلَامُ فَكَانَ ابْوَاهُ مُؤْمِنِينَ فَخَشِينَا أَنْ يُرْهَقَهُمَا* "Delikanlıya gelince, ebeveyni mü'min idiler. Onun, onları küfür ve isyana sevk etmekte oluşunu uygun bulmadık."⁹⁸ Bu âyette geçen "haşiyeye" fiilinin "كُرِهَ/uygun görmemek/bulmamak" anlamına geldiğini belirten Zemahşerî, "فَخَشِينَا" ibaresinin; "فَكَرِهْنَا" anlamında tefsir edilebileceğini zikretmektedir.⁹⁹ Aynı şekilde Cevherî ve Ebû Bekr Râzî (ö.666/1267) de, "فَخَشِينَا" ibaresinin Ahfeş'e göre "فَكَرِهْنَا" (=uygun bulmadık) anlamına geldiğini belirtmektedirler.¹⁰⁰ Bu âyette geçen "فَخَشِينَا" ibaresiyle ilgili olarak günümüzde yapılmış bir değerlendirmede de; "haşiyeye" fiili "kerihe=uygun bulmamak, uygun görmemek" anlamına geldiği vurgulanmaktadır.¹⁰¹

3. Gelecekte olması muhtemel, kötülük, musibet, katlık, fakirlik, ayıplanmak vb. şeylerden dolayı kaygılanmak, çekinmek

⁹⁴ Bu ve benzeri yorumlar için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.I, s.291; Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, c.III, s.120-121; en-Nesefî, *Medârik*, c.I, s.329.

⁹⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.I, s.291; Benzeri yorum için bkz. Ebû Bekr er-Râzî, *a.g.e.*, s.545.

⁹⁶ Yâ Sîn, 36/11.

⁹⁷ "خَشِيَ الرَّحْمَنَ" ibaresi Kur'ân'da "Kâf, 50/33." âyette de geçmektedir.

⁹⁸ Kehf, 18/80.

⁹⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.II, s.495.

¹⁰⁰ el-Cevherî, *a.g.e.*, c.VI, s.2327; er-Râzî, *Tefsîru Ğaribi'l-Kur'âni'l-Azîm*, s.545.

¹⁰¹ "Haşiyeye" fiilinin bahse konu âyette "uygun bulmamak, uygun görmemek" anlamına geldiği hakkında bu değerlendirme ve daha ayrıntılı bilgi için bkz. Yakut, İsmail, "Doğru Bir Kur'ân Tercümesinde Semantik Metodun Önemi", *S.D.Ü.İ.F.D.*, 1994, Sayı:1, Isparta 1995, s.23.

"Haşiyeye" fiili; "gelecekte olması muhtemel bir şeyden dolayı kaygılanmak, endişelenmek" anlamında Kur'ân konteksinde geçmektedir.¹⁰² Bunlardan bazılarını görelim:

وَلَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي فَاصْرَبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرْكًا وَلَا تَخْشَىٰ

"Biz Mûsâ'ya: 'Kullarımı geceleyin yürüt, onlara düşmanların yetişmesinden korkmayacağını ve kavğı duymayacağını kuru bir yolu denizde aç' diye vahyettik."¹⁰³ âyeti ile Hz. Harun'un, Hz. Mûsâ'ya hitaben... *أَنْتَىٰ خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي* "İsrail oğullarının içine ayrılık soktun, sözümü dinlemedin' demenden *kavğılandım*"¹⁰⁴ demesinde "haşiyeye" fiili "kaygılanmak" anlamında kullanılmıştır.

Kur'ân'da Hz. Peygamber'e yapılan bir uyandı "haşiyeye" fiili iki kere geçmekte, her ikisinde de "çekinmek" anlamında geçtiği görülmektedir.

وَتَخْفَىٰ فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَىٰ *Allah'ın açıklayacağı bir şeyi de içinde saklıyordun; insanlardan çekiniyordun. Oysaki asıl çekinmene lâyık Allah'tır*"¹⁰⁵

Netice itibarıyla diyebiliriz ki, "H-Ş-Y" kökü ve bu kökün "Haşiyeye" ve "haşyet" gibi türevleri, Kur'ân bütünlüğünde, Allah'a inananların, O'nun azamet ve heybeti karşısında bilinçli bir şekilde hissettikleri "derin bir saygı" anlamını yansıtmaktadır. Dolayısıyla "haşyet" kelimesinin de "havf" kelimesi gibi kendine özgü anlamları bulunmaktadır ve Kur'ân'ın önemli anahtar kavramlarından birisidir.

3. "el-İşfâk/الاشفاق"

"Ş-F-K/ش-ف-ك" kökünün türevi olan bu kelimeyi Ebû Hilâl Askerî şu şekilde tanımlamaktadır: "*Şefkat, kalbin rikkati ve vufka vüreklik hali olup, üzerine titrediğimiz bir şeye gelebilecek tehlike ve zararlara karşı kalpte duyulan histir. Bu nedenledir ki, çocuğu üzerine titreyen annenin bu hali 'şefkat' diye isimlendirilir ki bu, 'haşyet' ve 'havf' anlamında değildir. Bunun delili: إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ*"¹⁰⁶

¹⁰² Nisa, 4/9, 25; Mâide, 5/52 ("Haşiyeye" fiili, bu âyette, kalplerinde hastalık bulunanların başlarına bir felâket gelmesinden *kavğı duymaları* anlamında geçmektedir.); Tevbe, 9/24 ("Haşiyeye" fiili, bu âyette ticaretin kesada uğramasından *kavğı duymaları* dile getirirken kullanılmaktadır.); İsrâ, 17/31 (Bu âyette ise fakirliğe düşme *kavğısıyla* çocukların öldürülmesi dile getirilirken "haşiyeye" fiili kullanılmıştır.); yine İsrâ, 17/100. âyette insanın, Allah'ın hazinelerine sahip olması durumunda bile, harcamakla tüketen *kavğısıyla* cimrilik edeceği belirtilirken "haşyet" kelimesi kullanılmıştır.

¹⁰³ Tâ Hâ, 20/77.

¹⁰⁴ Tâ Hâ, 20/94.

¹⁰⁵ Ahzâb, 33/37.

ki Rablerine saygıdan titrerler¹⁰⁶ âyetidir.¹⁰⁷ Dolayısıyla, kalp rikkatini ve za'fını gösteren "şefkat" ile derin bir saygıdan dolayı kaynaklanan "haşyet" aynı anlamda değildir. Râgıb İsfahânî'ye göre, "İşfâk/الاشفاق" "korkuyla karışmış bir ihtimam gösterme halidir. Çünkü şefkat gösteren, şefkat gösterileni sever ve (ona herhangi bir zararın) ilişmesinden korkar."¹⁰⁸ Sözlüklerde de zikredilen bu anlamlar dahilinde tanımlanan¹⁰⁹ "İşfâk/الاشفاق" kelimesi, Kur'an'da 10 yerde geçmektedir.¹¹⁰

Taberî, Kur'an'da geçen "مُشْفِقِينَ" ibaresini "حائزين" (=korkanlar) ya da "وجلين" (=ürperenler, titreyenler) şeklinde tefsir etmekte dolayısıyla "İşfâk"ın "havf" manasına geldiğini kabul etmektedir.¹¹¹

Fahrüddin Râzî ان الذين هم من خشية ربهم مشفقون Onlar ki Rablerine saygıdan titrerler¹¹² âyetini yorumlarken, "İşfâk"ı şu şekilde tanımlamaktadır: "İşfâk, rikkat ve zayıflığı bilme ile birlikte olan korku demektir. İşte bundan dolayı bazıları, 'Cenab-ı Hak, işfâk ile haşyet burda te'kid için birlikte zikretmiştir' derken, bazıları da 'haşyet'i ilâhî azaptan korkma anlamına almışlardır. Buna göre anlam, 'Onlar, Rableri'nin azabından titreyenlerdir' şeklinde olur. Bu Kelbî ve Mukâtil'in görüşüdür. Bazıları da 'İşfâk', korkunun neticesi, semeresi mânâsını kabul etmişlerdir. Bu da, itaati devam ettirmek, onu sürdürmek demektir. Bu görüşe göre anlam şu şekilde olur: 'Onlar, Rablerinden korkmalarından dolayı, O'na itaate devam eden ve Allah'ın Rızası'nı kazanmaya çalışanlardır.' Hülasa, 'haşyette, 'İşfâk' derecesine, yani haşyetin zirvesine varan kimse, dünyada Allah'ın gazabından, âhirette ise azabından çok korkar ve böylece günahlardan mümkün merteye sakınır."¹¹³

İbn Kayyım Cevziyye (ö.750/1350)'ye göre "أياك نعبدُ وأياك نستعين" "Ancak Sana kulluk eder ve

ancak Senden yardım isteriz"¹¹⁴ mertebelerinden biri de "İşfâk" mertebesidir. Nitekim şu âyetlerde "İşfâk" kelimesi geçmektedir: الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ أَلَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ وَهُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ "O(günahları korunanlar) görünmeden Rablerine derin bir saygı duyarlar ve (duruşma) saatinden de titrerler"¹¹⁵; فَالْوَا انَّا كُنَّا قَبْلَ فِي اَهْلَانَا "Daha önce biz ailemiz içinde (iken sorumuzdan) korkarak titrerdik' dediler. 'Allah bize lütüfetti de bizi kavurucu azaptan korudu."¹¹⁶ "İşfâk", korkunun latif bir halidir. Korkan kimsenin, korkulan kimseden bir rahmet ümidi ile korkmasıdır. İşfâkla korku (havf), re'fetle (şefkat) rahmet gibidir.¹¹⁷

Elmalılı'ya göre "İşfâk" kelimesinin aslı, *tül gibi rikkat ve incelik* anlamında olup; Arapça'da "شئ شفق" denilir ki, inceliğinden dolayı tutulamayan şey demektir. Kalbin inceliği manasına şefkat ve korku anlamında "İşfâk" da hep rikkat anlamında¹¹⁸ olup, korkunun en şiddetli derecesidir.¹¹⁹

Kur'an bütünlüğünde bu kelimeye baktığımız zaman genellikle mü'minlerin, Allah'a ve âhiret gününe inanmalarından dolayı, Allah'ın azamet ve celâli karşısında "titremeleri, ürpermeleri" anlamında geçmektedir. Meselâ الَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ "Rablerinin azabından korkarak titreyenlerdir."¹²⁰ Ayrıca, bu kelime şu âyette de sorumluluk üstlenmekten, insanın üzerine yüklenen maddî bir yükten dolayı korkmak, ürpermek anlamındadır:

"Gizli konuşmanızdan önce sadaka vermenizden korkunuz mu?"¹²¹ Bu âyette maddî yükten dolayı "korkanlar" ashâbtır. Onların korkuları, bir tehlikeden ya da manevî bir mesûliyetten kaynaklanan bir korku değildir. Dolayısıyla bu maddî sorumluluğun hakkını verememe kaygısı, bu korkuya neden olmaktadır.

Diğer bir âyette de "el-işfâk/الاشفاق" kelimesi mânevî anlamda bir sorumluluk yüklenmekten *korkmak, titremek* anlamındadır: اِنَّا عَرَضْنَا الْاِمَانَةَ عَلٰى السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَالْجِبَالِ فَاَبَيْنَ اَنْ يَّحْمِلْنَهَا وَاَشْفَقْنَ مِنْهَا

106 Mü'minûn, 23/57.

107 Ebû Hilâl el-Askerî, a.g.e., s.236.

108 er-Râgıb el-İsfahânî, a.g.e., s.458; el-Firûzâbâdî, *Besâir*, c.III, s.331; Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyyât*, s.121.

109 el-Cevherî, a.g.e., c.IV, s.1501; İbn Fâris, a.g.e., c.III, s.197; İbn Manzûr, a.g.e., c.X, s.180; el-Firûzâbâdî, *Kâmûs*, c.III, s.258; *Besâir*, c.III, s.331.

110 Kehf, 18/49; Enbiya, 21/28,49; Mü'minûn, 23/57; Ahzâb, 33/72; Şûrâ, 42/18,22; Tûr, 52/26; Mücâdile, 58/13; Meâric, 70/27.

111 et-Taberî, a.g.e., c.XV, s.320; Benzer tefsirler için ayrıca bkz. Ebu'l-Leys Semerkandî, Nasr b. Muhammed b. Ahmed, (ö.375/985) *Tefsiru's-Semerkandî (Bahru'l-Ulûm)*, (I-III), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1413/1992, c.II, s.505; el-Beğavî, Ebu Muhammed Huseyn b. Mes'ûd, (ö. 516/1122), *Tefsiru'l-Beğavî, (Meâlimu't-Tenzîl)* (I-VIII), Dâru't-Tayyibe, 4.Baskı, Riyad 1418/1997, c.V, s.421.

112 Mü'minûn, 23/57.

113 Fahrüddin er-Râzî, a.g.e., c.XXIII, s.93-94.

114 Fatiha, 1/5.

115 Enbiya, 21/49.

116 Tûr, 52/26-27.

117 İbn Kayyım el-Cevziyye, (ö.750/1350), *Medâricu's-Sâlikîn Kur'ânî Tasavvufun Esasları*, (I-III), (çev. Ali Ataç, Adil Bebek, Ali Durusoy, Muhammed Deniz, Muharrem Tan, Mehmet Özşenel), İnsan Yayınları, İstanbul 1990, c.I, s.400-401.

118 Elmalılı, a.g.e., c.VIII, s.5678-5679.

119 Elmalılı, a.g.e., c.IX, s.6005.

120 Meâric, 70/27.

121 Mücâdile, 58/13.

وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ. إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا. "Biz sorumluluğu/emâneti göklere, yere, dağlara sunduk. Onlar bunu yüklenmekten çekindiler ve ondan korkup titremişlerdir, onu insan yükledi. Muhakkak ki o, çok zalim ve çok cahildir."¹²²

Kur'an'da "el-ışfâk/الاشفاق" kelimesi, Allah'ı ve âhiret gününü inkâr edenlerin ve mücrimlerin âhiretteki korkularını ifade etmede de kullanılmaktadır. Meselâ رُوِّعَ الْكِتَابُ فَمَتَّى الْمُحْرَمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لَ هَذَا الْكِتَابِ لَا يَغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْضَيْهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا. "Kitap (herkesin önüne) konuldu (günâda) suçluların onda bulunanlardan korkuyla titrediklerini/ürperdiklerini görürsün. Onlar; 'Yazıklar olsun bize, bu Kitaba da ne oluyor, ne küçük ve ne de büyük bir şey bırakmış? Her (yaptığımız)şeyi sayıyor!' derler. Yaptıkları şeyi hazır bulmuşlardır. Rabbin hiç kimseye zulmetmez."¹²³ Yine Allah'a inanamayarak zulmeden kimselerin yaptıkları işler yüzünden başlarına gelenler sebebiyle korkudan titrediklerini belirtirken de "İşfâk/الاشفاق" kelimesi kullanılmıştır.¹²⁴

Demek ki, "ışfâk" kelimesi, Kur'an konteksinde ürperti, korkudan titreme anlamında geçmektedir.

4. "er-Rahbet/الرهبية"

Bu kelime "R-H-B" kökünün bir türevi olup, Kur'an'da 8 yerde geçmektedir.¹²⁵ Sözlüklerde "havf/الخوف" ve "fezâ/الفرع" anlamına geldiği ifade edilen bu kelime "korkmak, korkup kaçmak, korkulan şeyden uzaklaşmak, çekinmek, ürkek olmak"¹²⁶ demektir. Râğib İsfahânî'ye göre, "rahbet", tedirginlik ve sakinme ile beraber hissedilen bir korkudur.¹²⁷

"Rahbet", kalbin istenilen/beğenilen bir şeye olan meyli demek olan "rağbet" in zıddıdır.¹²⁸ "Rahbet" kelimesinin, "korkunun uzun sürmesi ve devamlı olması" anlamından hareketle; esas vasıfları sürekli olarak Allah'tan korkarak kulluk eden ve ibadette aşırı giden Hristiyan rahiplerine/azizlerine "râhib" denmiştir.¹²⁹ Ebû Hilâl Askerî'ye göre, "Rahbet" in

ayrıca "haşyet" kelimesiyle ortak olduğu bir taraf vardır. O da, tıpkı "haşyet" gibi, korkulan şeyin kudretini ve hakimiyetini bilmekten dolayı hissedilen saygı, ta'zîm korkusunu ifade etmektedir.¹³⁰

Kur'an'da ard arda geçen şu iki âyetten birincisinde Allah, İsrâil oğullarına hitaben, onlara verdiği nimetleri hatırlamalarını, Ahdi'ne vefâ etmelerini ikaz ederek: "وَأَيُّ فَارْهَبُونَ.../... Ve yalnız Ben'den korkun"¹³¹ buyurmaktadır, akabinde gelen ikinci âyette ise yine İsrâil oğullarına hitabına devamla, Tevrat'ı tasdik edici olarak indirilen, Kur'an'a îman etmelerini, O'nu inkâr edenlerin ilki olmalarını, Allah'ın âyetlerini az bir fiyata satmalarını ikaz ederek; "وَأَيُّ فَاتَّقُونَ.../... Ancak Ben'den ittika edin/Bana karşı gelmekten sakının"¹³² buyurmaktadır. Taberî (ö.310/923)'nin naklettiği bir rivayette; "وَأَيُّ فَارْهَبُونَ" ibaresi "وَأَيُّ فَارْهَبُونَ" şeklinde tefsir edilmiştir.¹³³

Fahrüddin Râzî, "وَأَيُّ فَارْهَبُونَ.../... Ve yalnız Ben'den korkun"¹³⁴ âyetini yorumlarken "rahbet" in "korkmak" anlamına geldiğini belirterek, bir mükellef hakkında iki anlamda "korku" dan söz edilebileceğini; bunlardan birincisinin, "ilim ile korkmak"; diğerinin ise "zann ile korkmak" olduğunu zikreder. İlim ile korkmak, insanın yapması emredilen her şeyi yaptığına, yasaklanan diğer şeylerden de uzaklaştığına kesin inanması durumunda, o kişinin bu korkusu gelecekle ilgilidir. Allah melekler hakkında: يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ "Üstlerinde(hükümran) bulunan Râblerinden korkuyor..."¹³⁵ buyurmuştur. Zann ile meydana gelen korkuya gelince, bu; kul emredilen şeyleri yaptığını, yasaklananlardan da kaçındığını kesin bir şekilde ifade edemediğinde, onun sevap ehline dahil olamamaktan dolayı korkması hâlidir. Dünyada bu anlamda korkusu çok olan kişi, kıyamet gününde güvence (=emniyet) içerisindedir. Fakat tam aksine dünyada kendini güvende hisseden kimse ise kıyamet gününde korkar. Âriflerin belirttiğine göre, korku iki türdür. Birincisi cezadan korkmak ki bu zahir ehlinin korkusudur. İkincisi ise Celâl-i ilâhî'den korkmaktır. Bu korku ise, gönül ehlinin nasibidir. Bu korkulardan birincisi yok olabilir ama ikincisi kaybolmaz. Bu âyette şu hususlara da işaret vardır: Nimetlerin çok olması, yapılan günahın büyüklüğünü de o ölçüde fazlaştırır. ... وَأَيُّ فَارْهَبُونَ... ibaresi, aynı zamanda insana, Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmaması gerektiğini de îmâ eder. Bu

¹²² Ahzâb, 33/72.

¹²³ Kehf, 18/49.

¹²⁴ Şûrâ, 42/22.

¹²⁵ Bu kelimenin Kur'an'da geçtiği yerler için bkz. Bakara, 2/40; A'râf, 7/116, 154; Enfâl, 8/60; Nahl, 16/51; Enbiya, 21/90; Kasas, 28/32; Haşr, 59/13.

¹²⁶ el-Cevherî, a.g.e., c.I, s.140; İbn Fâris, a.g.e., c.II, s.447; İbn Manzûr, a.g.e., c.I, s.436; el-Firûzâbâdî, Kâmûs, c.I, s.79; Besâir, c.III, s.100; es-Semîn el-Halebî, a.g.e., c.I, s.315; Ebû Bekr er-Râzî, a.g.e., s.106.

¹²⁷ er-Râğib el-İsfahânî, a.g.e., s.366.

¹²⁸ el-Firûzâbâdî, Besâir, c.II, s.545.

¹²⁹ Ebû Hilâl el-Askerî, a.g.e., s.236; er-Râğib el-İsfahânî, a.g.e., s.367; Ebu'l-Bekâ, el-Külliyât, s.478.

¹³⁰ Ebû Hilâl el-Askerî, a.g.e., s.237.

¹³¹ Bakara, 2/40.

¹³² Bakara, 2/41.

¹³³ et-Taberî, a.g.e., c.I, s.358.

¹³⁴ Bakara, 2/40.

¹³⁵ Nahl, 16/50.

durum, korku konusunda olduğu gibi, ümid ve arzu hususunda da aynıdır.¹³⁶

Beydâvî (ö.685/1286) ve Âlûsî (ö.1270/1853)'ye göre, burada geçen "*rahbet*", "*takvâ*"dan daha aşağı derecede bir korku türünü ifade etmektedir. Birinci âyette geçen "*rahbet*" kelimesiyle hitap bütün âleme ve mukallit olanlardır ve İslâm'a girişin başlangıcı "*rahbet*" ile emrolunmuşlardır. İkinci hitap ise, "*ilim ehli*"ne has kılınmış ve onların "*takvâ*" ile yasaklardan sakınmaları emredilmiştir.¹³⁷

Şu halde, "*rahbet*" kelimesi, Kur'an'da "*korku*, *korkmak*" anlamına gelen bir kelimedir. Ancak, anlam bakımından "*havf*", "*feza*" ve "*haşyet*" kelimeleriyle de örtüşmektedir.

5. "el-Fezâ'/الفرع"

"el-Fezâ'/الفرع" Bu kelime, sözlüklerde ve tefsirlerde, "الذعر/*korku*, *ürkme*, *panik*, *kaygı*" anlamlarına gelmektedir.¹³⁸ Ebû Hilâl Askerî, bir düşman baskını, korkunç bir ses ve benzeri ânî bir tehlike karşısında, kalbi âdetâ yerinden oynatacak kadar şiddetli ve birden bire ortaya çıkan, insanı rahatsız eden bir korku türü olarak tanımlamaktadır.¹³⁹ Râğıb İsfahânî'ye göre, "el-Fezâ'/الفرع", korkutan bir şeyden dolayı insanın başına musallat olan rahatsız ve tedirgin edici ya da uzaklaştırıcı bir duygudur. Bu; "*merak*, *kaygı*, *endişe*, *tasa*, *matem*, *üzüntü*, *korku*, *keder*, *gam*, *yeis*" anlamlarına gelen "الحرع/*el-Ceza*" türünden bir duygudur. Bundan dolayı, "خفت منه" "*O'ndan korktum*" dendiği gibi; "فرعت من الله" "*denmez*".¹⁴⁰

Elmalılı'ya göre "*feza*", korkunç bir şeyden şahsa arız olan tutukluk ve ürkeklik, yani şiddetli korku ile sarsılmaktır.¹⁴¹

¹³⁶ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, c.III, s.37-38.

¹³⁷ el-Beydâvî, Nâsirüddin Abdullah b. Ömer, (ö.685/1286), *Tefsiru'l-Beydâvî (Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil)* (I-II), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1.Baskı, Beyrut 1406/1988, c.I, s.58; el-Âlûsî, Ebu'l-Fadl, Şihabü'ddin es-Seyyid Mahmûd, (ö.1270/1853), *Râhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesârâ* (I-XXX), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1418 /1997, c.I, s.390.

¹³⁸ "el-Fezâ'/الفرع" kelimesinin sözlüklerde geçen anlamları için bkz. el-Cevherî, *a.g.e.*, c.III, s.1258; İbn Fâris, *a.g.e.*, c.IV, s.501; İbn Manzûr, *a.g.e.*, c.VIII, s.251; el-Firûzâbâdî, *Kâmûs*, c.III, s.65. "el-Fezâ'/الفرع" kelimesinin tefsirlerde geçen bu anlamları için bkz. et-Taberî, *a.g.e.*, c.XX, s.28; Ebu'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, c.II, s.462; Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, c.XXII, s.196-197; c.XXIV, s.190; c.XXV, s.221; el-Kurtubî, *a.g.e.*, c.XIII, s.240; c.XI, s.346; Ebû Bekr er-Râzî, *a.g.e.*, s.308.

¹³⁹ Ebû Hilâl el-Askerî, *a.g.e.*, s.237.

¹⁴⁰ er-Râğıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, s.635.

¹⁴¹ Elmalılı, *a.g.e.*, c.V, s.3708.

"el-Fezâ'/الفرع" kelimesi, Kur'an'da 6 yerde yukarıda zikrettiğimiz anlamıyla geçmektedir. Şimdi bu kelimenin Kur'an'da geçtiği yerleri kontekslerine göre inceleyelim:

Meselâ "*O en büyük korku, onları asla tasalandırmaz...*"¹⁴² âyetinin siyâkına baktığımız zaman, bu âyetten önceki âyetlerde kıyamet gününün dehşeti ile inkarcıların cehenneme atılma sahneleri anlatılmakta, mü'minlerin cehennemin uğultusunu duymayacakları ve onların cehennem korkusu gibi bir korkularının olmayacakları bildirilmektedir.¹⁴³ Dolayısıyla bu âyetlerde "el-Fezâ'/الفرع" kelimesiyle ifade edilen korku, kişinin cehennemden, ateşten veya yakıcı azaptan korkmasıdır.

"el-Fezâ'/الفرع" kelimesinin geçtiği diğer bir âyette ise "ويوم ينفخ في الصور ففرع من في السموات ومن في الأرض إلا من شاء الله" "*Sûr'a üfleneceği gün, Allah'ın diledikleri dışında göklerde ve yerde bulunan kimselerin hepsi korku içinde kalır...*"¹⁴⁴ buyurulmaktadır. Bu âyetten de anlaşılacağı gibi, ölümden sonra yaşanacak olan kıyamet sahnesi tasvir edilmekte, o günün dehşetinin verdiği korku dile getirilmektedir. Dikkat edilirse, buradaki "فرع/*korku*" insanın kendini güvende hissedememesinin verdiği bir korkudur. Halbuki Allah'ın isimlerinden birisi "*el-Mü'min*"dir. Allah güven verendir. Yani inananların kendisine güvendiği, dayandığı bir varlıktır. Dolayısıyla kendisine güvenilen bir varlıktan "فرع" anlamında bir korku türüyle korkmak demek, O varlığa güvenmemek demektir. Nitekim şu âyette de, kendini güvende hissedenler için korkulacak bir durumun söz konusu olmadığı vurgulanmaktadır: "من جاء بالحسنة فله خير منها وهم من فرع يومئذ أمينون" "*Kim bir iyilik getirirse ona, ondan daha hayırlısı vardır. Ve onlar o gün korkudan uzak, güven içindedirler.*"¹⁴⁵

"el-Fezâ'/الفرع" kelimesinin "*bir şeyden âniden ürkmek*" anlamı, şu âyette geçmektedir: "اذ دخلوا على داود ففرع منهم قالوا لا تخف..." "*O vakit Dâvud'un yanına girdiler de, onlardan ürktü. 'Korkma' dediler...*"¹⁴⁶ Bu âyette "*فرع/feze'u* ve "*havf*" kelimelerinin bir arada geçmiş olması da bu kelimelerin eşanlamlı olmadıklarının bir göstergesidir.

¹⁴² Enbiya, 21/103. Bu âyette geçen "الفرع الأكبر/*el-Fezâ'u'l-Ekber*" in "*Sûr'a ikinci üfürülüşü*" olduğu şeklindeki yorumlar için bkz. Ebu'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, c.II, s.462; el-Kurtubî, *a.g.e.*, c.XI, s.346.

¹⁴³ Enbiya, 21/97-104.

¹⁴⁴ Neml, 27/87.

¹⁴⁵ Neml, 27/89. Taberî, bu âyette geçen "فرع" kelimesini "الصيحة الكبرى" "*Büyük Savaş*" şeklinde yorumlamaktadır. Bilgi için bkz. et-Taberî, *a.g.e.*, c.XX, s.28.

¹⁴⁶ Sad, 38/22.

"el-Fezâ/الفرع" kelimesinin geçtiği şu âyetlerde de kelimenin sözlük anlamında kullanıldığını görüyoruz:

ولا تنفع الشفاعة عنده إلا لمن أذن له حتى إذا فزع عن قلوبهم قالوا ماذا قال ربكم قالوا الحق... "Allah'ın huzurunda, O'nun izin verdiği müstesna, şefaât da fayda vermez. Nihayet kalblerinden dehşetli korku giderildiği zaman (birbirlerine): 'Rabbimiz ne buyurdu?' derler. (Diğerleri): 'Hakka' (söyledi) derler..."¹⁴⁷

Fahrüddin Râzî bu âyette geçen "fezâ"nın "korku" anlamına geldiğini belirttiğinden sonra, buradaki "korku" ile ilgili olarak üç farklı görüşü nakleder. Birinci görüşe göre, bu, vahiy esnasındaki korkudur. Çünkü Allah vahyederken, gökteki melekler korkarlar. İkinci görüşe göre, buradaki korku, Kıyamet hususunda duyulan korkudur. Zira Cenab-ı Hak, Hz. Peygamber'e vahyedince, göktekiler kıyametin kopacağını sanarak korktular. Zira Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesi kıyametin alametlerindedir. Üçüncü görüşe göre ise, bu korku, Allah'ın ölüm ânında kalplerden sildiği korkudur.¹⁴⁸

"ولو ترى إذ فزعوا فلا فوت وأخذوا من مكان قريب" "*Korkudan dehşete düştükleri (anki hallerini) bir görsen; hiç biri kurtulamaz, yakın bir yerden yakanmışlardır.*"¹⁴⁹

Şu halde, "el-Fezâ/الفرع" kelimesi, Kur'ân'da geçen diğer "korku" anlamındaki kelimelerden farklı olarak, "insanı paniğe sevkeden, dehşete düşerek, ürküp kaçmasına yol açan" bir korkudur.

Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde tespit edebildiğimiz kadarıyla, Kur'ân'da "korku" anlamını yansıtan ve "el-Fezâ/الفرع" kelimesine oldukça yakın anlamda geçen bir kelime daha vardır. Şimdi de onun üzerinde kısaca duralım.

6. "er-Ru'b/العرب"

Bu kelime ise "R-'A-B/رعب" kökünün türevi olup Kur'ân'da 5 yerde geçmektedir.¹⁵⁰ Râgib İsfahânî'ye göre 'ru'b'; 'havf/korku, endişe' duygusuyla dolu olmaktan dolayı bir şeyden ayrılmak/uzak durmaktır."¹⁵¹ Sözlüklerde "feza" ve "havf" anlamında kalbe atılan bir tür korku" olarak tanımlanmaktadır.¹⁵²

¹⁴⁷ Sebe', 34/23.

¹⁴⁸ Fahrüddin er-Râzî, a.g.e., c.XXV, s.221.

¹⁴⁹ Sebe', 34/51.

¹⁵⁰ Kur'ân'da geçtiği yerler için bkz. Bilgi için bkz. Âl-i İmrân, 3/151; Enfâl, 8/12; Ahzâb, 33/26; Haşr, 59/2; Kehf, 18/18.

¹⁵¹ er-Râgib el-İsfahânî, a.g.e., s.356.

¹⁵² el-Cevherî, a.g.e., c.I, s.136; İbn Fâris, a.g.e., c.II, s.409,410; İbn Manzûr, a.g.e., c.I, s.420; el-Fîrûzâbâdî,

Taberî'ye göre "العرب/er-Ru'b", Allah'ın kâfirlerin kalplerine koyduğu "el-Cezâ" ve "el-Hel/الهلع (=tedirginlik, kaygı)dir.¹⁵³

Fahrüddin Râzî ve Kurtubî'ye göre "العرب"; "kalpte meydana gelen korku" anlamındadır. Bu kelimenin asıl mânâsı "doldurmak"tır. Sel, vadileri ve nehirleri doldurduğunda سيل رعب denilir. Korkuya da kalbi korkuyla doldurduğu için "رعب" denilmiştir.¹⁵⁴

Bu korku türü, zikredilen anlamıyla şu ibareler halinde Kur'ân'da yer almaktadır: "سئلنى فى قلوب" "Inkâra şartlanmış olanların kalplerine korku salacağız..."¹⁵⁵ Bu âyetlere dikkat edilirse; kalplerine korku salınacak kimseler, Allah'ı inkâra şartlanmış kâfirlerdir. "وقذف فى قلوبهم الرعب" "...Kalplerine korku salmıştır..."¹⁵⁶ Bu âyette de kâfirleri destekleyen Kureyza oğullarının kalplerine atılan korkudan bahsedilmektedir. Diğer bir âyette ise¹⁵⁷ kalplerine korku salınanlar yine Ehl-i Kitap içerisinde (Yahudilerden Benî Nadir Kabilesi) inanmayanlardır.

Şu halde "ru'b" da Kur'ân'da geçen ve bir tür korku duygusunu anlatan kelimelerden birisidir. Bu korku türü; "Allah'a, âhiret gününe ve yeniden dirilmeye" inanmayan, inkâra şartlanmışların iradeleri dışında, onların kalplerine atılan, tanımı zor olan ve ancak bu duyguyu hissedenlerin bilebileceği bir korkudur. Bize göre, bu kelimeyi diğerlerinden ayıran en önemli fark, Allah'a ve âhiret gününe inanmayanlar ile tevhit akidesinden sapan Ehl-i Kitap'a izafe edilen ve insanın içinden doğmayıp, Allah'ın kalplerine attığı bir korku oluşudur. Nitekim bu anlamı te'yid eden bir rivayette de Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

"Bir aylık mesâfeden, نصرت بالعرب مسيرة شهر (Allah'ın, kâfirlere) korkumu vermesiyle yardım edildim."¹⁵⁸

Ancak sadece bir yerde, Hz. Peygamber'e hitap edilirken, "şayet sen, (Ashâb-ı Kehf)'in durumlarına muttali' olsaydın mutlaka onlardan dönüp kaçardın ve...ولمليت منهم رعباً" "...onlardan içine korku

Kâmûs, c.I, s.76; Besâir, c.III, s.86; Ayrıca bkz. es-Semîn el-Halebî, a.g.e., c.III, s.435; Ebû Bekr er-Râzî, a.g.e., s.105.

¹⁵³ et-Taberî, a.g.e., c.IV, s.165.

¹⁵⁴ Fahrüddin er-Râzî, a.g.e., c.IX, s.27; el-Kurtubî, a.g.e., c.IV, s.232; Benzer açıklamalar için ayrıca bkz. Ebû'l-Leys es-Semerikandî, a.g.e., c.I, s.256; el-Beğavî, a.g.e., c.II, s.118; Elmalılı, a.g.e., c.II, s.1198.

¹⁵⁵ Âl-i İmrân, 3/151; Enfâl, 8/12.

¹⁵⁶ Ahzâb, 33/26.

¹⁵⁷ Haşr, 59/2.

¹⁵⁸ Buhârî, Teyemmüm, 1 (c.I, s.86); Müslim, Mesâcid, 3, 5 (c.I, s.371).

*dolardı*¹⁵⁹ şeklinde geçmektedir. Fakat burada da, içeriden gelen değil, dışarıda görülen bir görüntünün korkutucu olmasından dolayı, dışarıdan içeriye dolan bir korku söz konusudur. Dolayısıyla, "Ru'b" kelimesinin, Kur'an siyahındaki kullanılış biçimi de oldukça dikkat çekicidir. Bu kelime, Türkçe meâllerde, siyâ-ka uygun bir şekilde doğru olarak çevrilmiştir.

7."el-Vecel/الوجل"

"V-C-L-و-ج-ل" kökünden müştak olan bu kelime sözlüklerde "الخوف" yani "korku ve korkmak, ürperme"¹⁶⁰ anlamında Kur'an'da 5 yerde geçmektedir.¹⁶¹ Ebû Hilâl Askerî'ye göre "vecel", "bir kimse-nin tedirginlik ve kaygı nedeniyle ürperme hissetmesi hâlidir."¹⁶² Râgıb İsfahânî'ye göre bu kelime Kur'an'da "korku duygusu ile dolmak, korkuyu hissetmek, ya da korkudan tüylerin diken diken olması ürpermesi" anlamına gelmektedir.¹⁶³ İbn Kayyim Cevziyye'ye göre ise "vecel/iclâl" kelimesi; "gücünden, cezasından korkulan bir zatın hatırlanması veya görülmesi sebebiyle kalbin şiddetle ürpermesi, sarsılması" demektir.¹⁶⁴

"Vecel" kelimesine Kur'an bütünlüğünde baktığımızda, Hz. İbrahim'in kendisine gelen misafirlerden (=meleklerden) korkması ve o misafirlerin Hz. İbrahim'i "korkma/لا توجل" diye teskin etmeleriyle ilgili âyetlerde;¹⁶⁵ mü'minlerin Allah'ın adı anıldığı zaman kalplerinin ürperdiğini bildiren âyetlerde¹⁶⁶ ve yine mü'minlerin vasıfları sayılırken, onların "Verdiklerini, Rablerinin huzuruna dönecekleri düşüncesiyle kalpleri korkudan ürpererek verirler"¹⁶⁷ meâlindeki âyette geçtiği gibi, Allah'a inananların kalplerinde beliren ve mü'minler tarafından hissedilen; Allah'a karşı sorumluluk şuuru ve bilinci içerisinde, sevgi ve saygıdan kaynaklanan bir

ürperti anlamında geçmektedir. Bu anlamın en belirgin olarak görüldüğü âyetlerden birisi şudur:

أَمَّا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ ...
"İnananlar ancak o kimselerdir ki, her ne zaman Allah'ın adı anılırsa kalpleri ürperir"¹⁶⁸

Allah'ın adı anıldığı zaman, kalbin ürpermesi ile ilgili olarak müfessirler farklı yorumlar yapmışlardır. Fahrüddin Râzî (ö.606/1209), bu âyette geçen "وجل" kelimesinin, Arapça'da bir kimse korktuğu zaman kullanıldığını belirterek ismini vermediği bir şairin şu beytini bu kelimeyle ilgili olarak delil gösterir:

لعمرك ما أدري واني لاوجل على اننا تعدوالمنية اول

"Senin ömrüne yemin ederim ki, hakikaten ben çok korkmama rağmen, belârun önce kime geleceğini bilmiyorum"¹⁶⁹ Fahrüddin Râzî'ye göre, bu âyetten kastedilen anlâm şudur: "Mü'min kimse, ancak Allah'tan korktuğu zaman mü'min olur. Allah'ın ... تَشْعُرُ مِنْهُ جَلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ... Rablerine derin saygı göstermekte olanların derileri ürperir..."¹⁷⁰ ve "أَنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُتَّقُونَ" Onlar ki Rablerine saygıdan titrerler"¹⁷¹ âyetleri de bu anlamdadır. Korku iki türdür. Birincisi ikâb korkusu yani Allah'ın azâbından korkmaktır. İkincisi ise azamet ve celâl korkusudur. İkâb korkusu günahkârların hissedeceği bir korkudur. Celâl ve azamet korkusu ise mukarreb melek, ya da gönderilen bir peygamber de olsa, yaratılmış olan her varlığın kalplerinden çıkmayan bir korku türüdür. Allah, "Zât"ı gereği, yaratmış olduğu varlıklara muhtaç olmayıp onlardan müstağnidir. Halbuki "Zât"ı dışındaki diğer varlıklar ise O'na muhtaçtır. İhtiyaç içinde olan ise, zengin bir hükümdarın huzurunda bulunmaktan dolayı ondan korkar ve ürperir. Bu dehşete kapılma ve korkma, hükümdarın vereceği cezadan dolayı olan bir korku türü değildir. Tam aksine, ihtiyaç içinde olan kişinin, onun kendisinden zengin; kendisinin de ona muhtaç olduğunu bilmesi, bu tür bir korkuya sebep olmuştur.¹⁷²

Fahrüddin Râzî, "وجلَتْ قُلُوبُهُمْ" "...yüreklere titrer"¹⁷³ âyeti ile الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ "...Onlar inanan ve Allah'ı anmakla gönülleri huzurlanan kimselerdir"¹⁷⁴ âyetinin arası nasıl cem'

¹⁵⁹ Kehf, 18/18.

¹⁶⁰ el-Ferâhidî, Halil b. Ahmed, (ö.175/791), *Kitâbu'l-'Ayn*, (I-VIII), (tahk. Mehdi el-Mahzûmî- İbrahim es-Samrâî), Müessesetü'l-Âlemî li'l-'Alemlî li'l-Matbûât, Beyrut 1408/1988, c.VI, s.182; el-Cevherî, a.g.e., c.V, s.1840; ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, c.II, s.493; İbn Manzûr, a.g.e., c.XI, s.722; el-Firûzâbâdî, *Kâmûs*, c.IV, s.65; Ayrıca bkz. es-Semîn el-Halebî, a.g.e., c.V, s.569.

¹⁶¹ Enfâl, 8/2; Hicr, 15/52,53; Hacc, 22/35; Mü'minûn, 23/60.

¹⁶² Ebû Hilâl el-Askerî, a.g.e., s.238.

¹⁶³ er-Râgıb el-İsfahânî, a.g.e., s.855.

¹⁶⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn*, c.I, s.397; Aynı bilgi için bkz. el-Firûzâbâdî, *Besâir*, c.II, s.546; Ateş, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1992, s.405.

¹⁶⁵ Hicr, 15/52,53.

¹⁶⁶ Enfâl, 8/2; Hac, 22/35.

¹⁶⁷ Mü'minûn, 23/60.

¹⁶⁸ Enfâl, 8/2.

¹⁶⁹ Bu beytin geçtiği yerler için bkz. el-Ferâhidî, a.g.e., c.VI, s.182; ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, c.II, s.493.

¹⁷⁰ Zümer, 39/23. Bu âyetin devamında تَمَّ تَلِينَ جَلُودَكُمْ "...sonra derileri ve kalpleri Allah'ın zikrine yumuşar..." ibaresi geçmektedir.

¹⁷¹ Mü'minûn, 23/57.

¹⁷² Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.XV, s.95-96.

¹⁷³ Enfâl, 8/2.

¹⁷⁴ Ra'd, 13/28.

edilebilir/birleştirilebilir?" diyenlere ve yine şu âyette ...*ثم تليّن جلودهم وقلوبهم الى ذكر الله...* "Sonra derileri ve kalpleri Allah'ın zikrine yumuşar..."¹⁷⁵ buyurulmuştur. Neticede "Bu âyetlerin arası nasıl uzlaşırılacaktır?" diye soranlara şu şekilde cevap vermektedir: "...Gönül huzuru (=el-İtmi'nân), ancak yakın'ın (vereceği manevi) sevinlikten dolayı olur. Göğsün inşiraha kavuşması (ferahlaması) ise ancak tevhid bilgisiyle vuku bulur; 'vecel' ise, ancak, 'ukûbat(=ceza)' korkusundan kaynaklanır. Dolayısıyla söz konusu iki hal arasında herhangi bir zıtlık yoktur. Bilakis, bu iki vasfın sadece bir âyette geçtiğini söylüyoruz. Bu: *تقشع منته جلود الذين يخشون ربهم ثم...* "Rablerine derin saygı göstermekte olanların ondan derileri ürperir, sonra derileri ve kalpleri Allah'ın zikrine yumuşar"¹⁷⁶ âyetidir. Bu durumda anlam, 'deriler, Allah'ın azabının korkusundan dolayı ürperir, sonra ise onların derileri ve kalpleri, Allah'ın sevabını ümid ettiklerinde yumuşar' şeklindedir."¹⁷⁷

Kurtubî (ö.671/1272)'ye göre, "Vedel", Allah'ın azâbından korkmak (=el-Feza/الفرع)¹⁷⁸ tr. İbn Kesîr (ö.774/1372)'e göre, burada söz konusu olan Allah'tan korkmak ve O'nun emirlerini yapmak ve yasakladıklarını da terk etmektir.¹⁷⁹ Reşid Rızâ (ö.1354/1935) ise, bu kelimenin Kur'ân'da geçtiği yerlere atıflarda bulunarak, "korku" veya "kalbi tedirgin eden, endişelendiren korku duygusu" anlamına geldiğini belirtir. Ona göre "vecel", "havf" ve "feza" türü korkudan farklı bir korku türüdür. Bu nedenle Kur'ân'da özellikle mü'minlerin ayrıcalıklı vasıfları arasında zikredilmiştir. "Vedel" bazen, bilinmeyen bir âkibetten dolayı olabileceği gibi, bazen de, iclâl ve saygıdan kaynaklanabilir. Bu kelime, kalbe nispet edildiği zaman, Allah'ın azâmet ve celâli karşısında gönlün ürpermesi, titremesi anlamına gelmektedir. Reşid Rızâ, "vecel" kelimesini, yalnızca "azaba çarptırılmaktan korkmak" şeklinde anlayanları, "haşyetullah'ın tadını alamamış kimseler" olarak tavsif etmektedir.¹⁸⁰

İsmail Hakkı Bursevî (ö.1137/1724)'ye göre, "vecel", Allah'ın cezâsı hatıra gelince, O'nun azâmet, heybet ve celâli karşısında ürpermek olup, peygam-

berler ve takvâ ehli, kâmil mü'minler ile mukarrebeler has ve onlardan hiç ayrılmayan bir korku türüdür.¹⁸¹

Elmalılı M.Hamdi Yazır'a göre âyette geçen *وجلت قلوبهم* den maksadın, mücerred olarak "Allah" ismi celâli söylendiği zaman yani sıfatından hiç bahsedilmeden ve e'âlinden (=fiillerinden) hiçbir şey gösterilmeksizin yalnızca "Allah" denildiğinde yürekleri oynar, kalplerini ümid-i rahmet/rahmet ümidi ve şevk-ı mahabbet/sevgi heyecanı kaplar, mahabbetle karışık bir korku sarar, Allah'ın azâmet ve celâlinden dolayı bir ürperti kaplar.¹⁸²

Süleyman Ateş'e göre, bazı kimseleri Allah sevgisi öyle sarar ki yürekleri yufkalar, Allah'ın âyetlerini duyunca ağlarlar, âdetâ merhamet kaynağı olurlar. İslâm'a kuru bir bağlanış ile, Allah sevgisini yürekten hissetmek arasında fark vardır...İnsanın imanı, canının her zerreciğini saran bir aşk, bağlılık, derin bir heyecan halini alır. Şimdi bu iki hal arasında elbette fark vardır. Kelâmcılar ne derlerse desinler yüce Allah, imanın böyle derin bağlılık ve aşk halini almasını, imanın artması olarak nitelendirmiştir. Ateş'in nakletmiş olduğu bir rivayette, Hasan Basri(ö.110/728); "Sen mü'min misin? diye soranlara 'İman iki türdür. Eğer bana; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhiret gününe inandığını soruyorsan, evet ben mü'minim. Fakat bana: 'Mü'minler o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğu zaman imanlarını artırır ve Rablerine tevekkül ederler'¹⁸³ âyetinden soruyorsan, ben o mü'minlerden olup olmadığını bilmiyorum" şeklinde cevap vermektedir."¹⁸⁴

Şu halde, Kur'ân bütünlüğünde "vecel" kelimesi, Allah dostlarının, yine Allah'a olan saygı ve hürmetlerinden kaynaklanan ve kalbin ürpermesiyle gönlünden hissedilen bir duygu halidir. Kanaatimiz odur ki, bu kelimeyi diğer "korku" anlamına gelen kelimelerle aynı kategoride değerlendirmemek lâzımdır. Zira bu kelimedeki korkudan daha çok, saygı, sevgi ve hürmetten kaynaklanan bir ürperti vardır. "Vedel" kelimesi de, Türkçe meâllerde, Kur'ân'da geçtiği sıyah göz önünde bulundurularak çevrilmiştir.

8. "el-Vecs/الوجس "

Kur'ân'da 3 yerde "فاجس...خيفة" şeklinde "خيفة" kelimesiyle birlikte geçen "اوجس" fiili, "V-C-S/وجس-وجس" kökünün bir türevi olup "el-Fezâ/الفرع" anlamına ol-

175 Zümer, 39/23.

176 Zümer, 39/23.

177 Fahrüddin er-Râzî, a.g.e., c.XV, s.96.

178 el-Kurtubî, el-Câmi'li Ahkâmî'l-Kur'ân, c.VII, s.366.

179 İbn Kesîr, İmadu'd-din Ebi'l-Fida İsmail, (ö.774/1372), Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm (I-VII), Daru'l-Endelûs, 1.Baskı, Beyrut 1385/1966, c.III, s.278.

180 Reşid Rızâ, Muhammed, (ö.1354/1935), Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm (I-XII), Dâru'l-Fikr, 2.Baskı, y.y., trz., c.IX, s.589,590.

181 el-Bursevî, İsmail Hakkı, (ö.1137/1724), Rûhu'l-Beyân (I-X), Eser Neşriyat, İstanbul 1389, c.III, s.312.

182 Elmalılı, M. H.Y., a.g.e., c.IV, s.2367.

183 Enfâl, 8/2.

184 Ateş, Süleyman, Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, (I-XII), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1989, c.III, s.487.

dukça yakın anlamda bir kelimedir ve "bir kimsenin aklına, kalbine; gelecekte olması vaat edilen bir şeyin işitilmesinden veya o şeyin sesinden, gizli bir ses-ten¹⁸⁵ ya da bir başka sebepten dolayı korku, kaygı, endişe gibi bir şey doğmak, o şeyden ürkmek, önceden sezmek, bu ön sezi nedeniyle tedirgin olmak, yadırgamak" gibi anlamlara gelirken; aynı kökten türeyen "Teveccese/نوحس" kelimesi ise; "gizli bir sese kaygıyla kulak kesilmek, yiyeceği azar azar yemek, içecekten az az/yudum yudum içmek" mânâsındadır.¹⁸⁶

Kur'an'da, Hz. İbrahim'in yanına gelen şerefli misafirler (=melekler)in, onun sunduğu semiz dana eti yememelerinden dolayı Hz. İbrahim'in içine bir korku düşmesi anlamında şu âyette geçmektedir: ... "فَوَجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَنْخَفُ... (O vakit) onlardan içine bir korku düştü. 'Korkma' dediler"¹⁸⁷

Yine benzer şekilde, Hz. Musâ'nın, büyücülerin yaptıkları büyü nedeniyle attıkları iplerin ve sopaların gerçekten koşuyormuş gibi görünmesi nedeniyle içinde bir korku duyduğunu beyan eden "فَوَجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةَ مُوسَى" "Mûsa, içinde bir korku hissetti" meâlindeki âyeti¹⁸⁸ yorumlayan Taberî, "فوجس" fiilinin, Hz. Mûsa'nın korkuyu, nefsinde hissetmesi ve onu gizlemesi (=اضمر) anlamında olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁹ Fahrüddin Râzî, bu âyette geçen "فوجس" kelimesinin, "korku duymak" mânâsına geldiğini belirtmektedir.¹⁹⁰ Beğâvî ve Ebû Bekr Râzî de "فوجس" kelimesini, "اضمر (= Bir şeyi içinde gizlemek, saklamak, içine atmak)" şeklinde yorumlamıştır.¹⁹¹

Dikkat edilirse, her iki âyette geçen "korku" türü ise, "kalbe doğan bir sezgi" şeklinde olup, kötü bir şeylerin olacağı vehmine kapılarak bir korku duygusu söz konusu olduğunda bu fiil kullanılmaktadır. Bu nedendir ki Hz. İbrahim'e ve Hz. Mûsâ'ya korkmamaları söylenmiştir.

Şu halde Kur'an'da geçen "evcese" kelimesi, dışarda görülen ve insanın bir anda irkilmesi sonucunda ortaya çıkan, vehim veya vesvese benzeri bir korku türüdür.

185 er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e, s.855.

186 el-Cevherî, a.g.e, c.III, s.987; İbn Fâris, a.g.e, c.VI, s.87; İbn Manzûr, a.g.e, c.VI, s.253; el-Firûzâbâdî, Kâmûs, c.II, s.266. Ayrıca bkz. es-Semîn el-Halebî, a.g.e, c.VI, s.353, 354.

187 Zâriyât, 51/28. Dikkat edilirse bu âyette "خيفة" ve "خوف" kelimeleri birlikte geçmektedir. "فوجس...خيفة" şeklinde geçtiği diğer âyetler için ayrıca bkz. Hûd, 11/70; Tâ Hâ, 20/67.

188 Tâ Hâ, 20/67.

189 et-Taberî, a.g.e, c.XII, s.93.

190 Fahrüddin er-Râzî, a.g.e, c.XXII, s.73.

191 el-Beğâvî, a.g.e, c.IV, s.188; Ebû Bekr er-Râzî, a.g.e, s.269.

9. "el-Rav'/الروع"

"R-V-A" kökünün bir müştakı olan "el-Rav'/الروع" kelimesi, sözlüklerde hem "el-havf", "el-feza" anlamlarında hem de "saygı ve azametten dolayı hissedilen bir korku" türü olarak tanımlanmaktadır.¹⁹² Râğıb İsfahânî'ye göre, "الفرع/fezâ"dan bir cüz olarak (kalbe) atılan bir korku türü anlamında "اضابة الروع/Korkunun isabet etmesi" şeklinde kullanılır.¹⁹³ Bu kelime, Kur'an'da sadece 1(bir) yerde geçmekte olup, Lût kavmine gönderilen meleklerin, Hz.İbrahim'in onlara ikram ettiği kızarmış buzağıyı yememelerinden dolayı içine düşen bir korku ve kaygı üzerine, meleklerin, Hz. İbrahim'e korkmamasını, kendilerinin Lût kavmine gönderildiklerini, kendisi ve ayakta bekleyen hanımına Hz. İshak ve Hz. Ya'kûb'un doğacağını müjdelemeleri üzerine Hz. İbrahim'in kalbinden korkunun gitmesiyle ilgilidir.¹⁹⁴ "فلما ذهب عن إبراهيم الروع" Aynı konteks içerisinde hem "فوجس منهم خيفة"¹⁹⁵ ibaresi hem de "الروع/الروع" kelimesi geçmektedir. Buradan anlıyoruz ki, "الروع/الروع" kelimesi uzun süreli olmayan, gelip geçici ve âniden ortaya çıkan korkuları ifade etmekte kullanılan bir kelime, olup "havf" anlamında bir korku değildir.

10. Takvâ/التقوى

Kur'an'ın önemli anahtar kelimelerinden biri olan "التقوى/Takvâ"¹⁹⁶ kelimesini, yukarıda incelediğimiz diğer kelimelere nispetle Kur'an'da daha sık geçmesine rağmen, en sonda zikretmemizin nedeni, çalışmamızın başında da belirttiğimiz gibi kök anlam itibariyle; "korku" veya "korkmak" anlamında olmasıdır. Bu kelimenin türediği "و-ك-ي/V-K-Y" kökü, Arapça'da "Bir şeyi korumak, bir şeyi bir şeye karşı korumak, himaye etmek, bir şeyi diğer bir şeyden iyi bir şekilde korumak, korumada aşırı gitmek (=Fertu's-Siyâne/الضيانة)¹⁹⁷; bir şeyi

192 el-Cevherî, a.g.e, c.III, s.1223; İbn Fâris, a.g.e, c.II, s.459; İbn Manzûr, a.g.e, c.VIII, s.135; el-Firûzâbâdî, Kâmûs, c.III, s.33; Ayrıca bkz. et-Taberî, a.g.e, c.XII, s.101-102; Ebu'l-Leys es-Semerkindî, a.g.e, c.II, s.167; el-Beğâvî, a.g.e, c.IV, s.190; Fahrüddin er-Râzî, a.g.e, c.XVIII, s.24; Ebû Bekr er-Râzî, a.g.e, s.302; el-Kurtubî, a.g.e, c.IX, s.72; es-Semîn el-Halebî, a.g.e, c.VI, s.359.

193 er-Râğıb el-İsfahânî, a.g.e, s.373.

194 Hûd, 11/74.

195 Hûd, 11/70.

196 Kur'an'da Takvâ kelimesiyle ilgili müstakil bir çalışma için bkz. Cebeci, Lütfullah, Kur'an'a Göre Takva, Seha Neşriyat, 2.Baskı, İstanbul 1991.

197 Bütün bu anlamların geçtiği sözlükler için bkz. el-Ferâhidî, a.g.e, c.V, s.238; İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, (ö.321/933), Kitâbu Cemhereti'l-Luga (I-III), (Tahk. Remzi Münir Ba'lebekkî),

*düzeltilmek, islah etmek*¹⁹⁸ anlamlarına gelmektedir. Kelimenin kökünde "*korkmak*" değil, "*korumak, korunmak*" anlamı vardır.

Kelimenin esas ya da kök anlamı "*korku ya da korkmak*" olmamasına rağmen, her nedense, tetkik ettiğimiz bütün Türkçe meâllerde, hep "*korkmak*" şeklinde çevrilmektedir ki birazdan bu çevirilere dair misaller vereceğiz. Nitekim "*takvâ*" kelimesi hakkında daha önce, bu kelimenin semantik tahlinini yapan, İzutsu da, bu kelimenin "*korumak ve korunmak*" esas anlamını taşıdığı sonucuna ulaşmıştır. Biz de onun bu tespitlerine katıldığımız için, onun vardığı sonucu burada özetleyeceğiz.

İzutsu'nun tespitlerine göre, "*takvâ*", Arap dilinde canlı bir varlığın, dışarıdan gelecek tehlikeli bir güce karşı kendini *korumasını* ifade etmektedir. Bu kelime, daha önce de Arapça'da kullanılmaktaydı; ancak Kur'an sistemi içine girince önemli bir anlam kazanmıştır. Kur'an'da "*takvâ*", herhangi bir tehlikeden değil, Allah'ın azabından ve insanı bu azâba sürükleyecek günahlardan *korunma, sakınma* anlamını kazanmıştır. Mekki âyetlerde bu anlam ön plana çıkarken, daha sonra inen Medeni âyetlerde "*takvâ*", *saf dindarlık* anlamını yansıtır hale gelmiştir.¹⁹⁹ Nitekim mevcut bir değerlendirmede de, "*takvâ*" ve "*muttakî*" kelimelerinin Kur'an siyâkında, "*kâmil*

bir mü'min"i tavsif ettiği sonucuna ulaşmıştır.²⁰⁰

Bütün bu mülahazalar neticesinde, hem İzutsu'nun "*takvâ*" kelimesiyle ilgili olarak yukarıda özetlemiş olduğumuz anlam değişmesine yönelik tespitlerine ve hem de daha önce kelimenin semantik analizini yaparak elde ettiğimiz sonuca göre, "*takvâ*" kelimesinin semantik tanımı şu şekilde yapılabilir:

"*Takvâ: Allah'a karşı gelmekten korunmak için gerekli önlemleri almak ve daima bu bilinç ile derin savur*²⁰¹ *şuru içerisinde bulunmaktır*"

Şu halde, "*takvâ*", semantik tanımında da açıkça görüldüğü gibi, "*korku ya da korkmak*" anlamına gelen bir kelime olmayıp, tam aksine korkulardan emin olabilmeyi ve âhiretteki azaptan uzak kalabilmeyi temin eden en önemli hayat ve emniyet düsturudur.

"*Takvâ*" Kur'an'da dört şekilde geçmektedir:

1. "*Havf*" ve "*Haşyet*" mânâsında "اتَّقُوا رَبَّكُمْ"²⁰² âyetinde geçtiği gibi.

2. "*Tahzîr* (=Sakındırma)" ve "*Tahvîf* (=Korkutma)" mânâsında "لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ"²⁰³ ile "وَاتَّقُوا الْبَيْتَ مِنَ آبَائِهِمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ"²⁰⁴ âyetlerinde geçtiği gibi.

3. "*Tevhîd*" ve "*Şahâdet*" mânâsında şu âyette geçer: "اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا..."²⁰⁵ yâni, Allah'ı birleyiniz/ Allah'ın bir olduğunu söyleyiniz.

4. "*İhlâs*" ve "*Yakîn*" anlamında "أَوْلَيْكَ النَّبِيِّ"²⁰⁶ "فَاتَّقُوا اللَّهَ قُلُوبُهُمْ لِلتَّقْوَى"²⁰⁷ âyetlerinde geçer.

Firûzâbâdi'ye göre "*takvâ*"nın esas anlamı, yukarıda zikredilen anlamlar içerisinde ikinci sırada zikredildiği gibi "*kalbi günahlardan uzaklaştırmak*" demektir. Bu görüşüne delil olarak şu âyeti delil getirmektedir: "وَمَنْ يَطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشِ اللَّهَ وَيَتَّقِهِ"²⁰⁸ "Kim Allah'a ve Elçisine itaat eder, Allah'tan çekinir, O'nun (azabından) korunur-

²⁰⁰ Cebeci, L., a.g.e., s.217.

²⁰¹ Saygı kelimesi Türkçe'de: "*Değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye veya bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu; hürmet, ihtiram*" anlamına gelmektedir. (Bkz. A.g. Türkçe Sözlük, c.II, s.1268.) Dolayısıyla Arapça takvâ kelimesinin Kur'an konteksindeki anlamını Türk okuruna olabildiğince en iyi yansıtabilecek kelimenin "*saygı*" olduğu söylenebilir.

²⁰² Nisâ, 4/1 ve diğerleri.

²⁰³ Nahl, 16/2.

²⁰⁴ Bakara, 2/189.

²⁰⁵ Ahzâb, 33/70.

²⁰⁶ Hucûrât, 49/3.

²⁰⁷ Hac, 22/32.

Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1.Baskı, Beyrut 1987, c.I, s.245; es-Sâhib İsmâil b. Abbâd, (ö. 385/995), *el-Muhîr fi'l-Luga* (I-XI), (Tahk. Muhammed Hasan Âli Yâsîn), 1.Baskı, Beyrut 1414/1994, c.VI, s.68; el-Cevherî, a.g.e., c.VI, s.2527; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, c.VI, s.131; *Mucmelu'l-Luga* (I-IV), (Tahk. Zuheyr Abdulmuhsin Sultân), Mütessesetu'r-Risâle, 2.Baskı, Beyrut, 1406/1986, c.III, s.933; er-Râğib el-İsfahânî, a.g.e., s.881; ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, c.II, s.523; İbnu'l-Esir, Muhibbuddin Muhammed el-Cezerî, (ö.606/1209), *en-Nihâye fi Garibi'l-Hadîs ve'l-Eser* (I-VI), (tahk. Tahîr Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî), Dâru l-hyâi't-Turâsi'l-'Arabîyye, 1.Baskı, Kahire 1383/1963, c.V, s.217; İbn Manzûr, a.g.e., c.XV, s.401; el-Firûzâbâdi, *el-Kâmûsu'l-Muhîr*, c.II, s.403; *Besâir*, c.II, s.115, 299, c.V, s.256; Mütercim Âsım Efendi, a.g.e., c.III, s.950; ez-Zebîdî, Muhibbuddin el-Hüseynî, (ö.1205/1790), *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* (I-XX), Dâru'l-Fikr, 1.Baskı, Beyrut, 1414/1994, c.XX, s.304; Ebu'l-Bekâ, *el-Küllîyyât*, s.38; Belot, J.B., *el-Ferâidu'd-Dürriyye fi'l-Lugateyni'l-'Arabîyye ve'l-Fransîyye* (Vocabulaire Arabe-Français), 14me édition, Beyrouth, 1929, s.965 (Fransızca çevirileri yapan meslekdaşım Dr.Talip Türcan Bey'e teşekkür ederim); Wehr Hans, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, (Edited by J. Milton Cowan), Third Edition, Spoken Language Services, Inc., Ithaca, New York 1976, s.1094.

¹⁹⁸ el-Firûzâbâdi, *Besâir a.y.*; *Kâmûs*, a.y.

¹⁹⁹ "Takvâ" kelimesinin semantik bakımından geçirdiği anlam serüveni hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul trz., s., 25, 300-305.

sa, işte kurtuluşa erenler onlardır."208 Bu âyette "tâat, haşyet ve takvâ'nın zikredildiğini belirten Firûzâbâdî: "Bu üç kavramın yan yana zikredilmiş olması da gösteriyor ki, takvâ'nın hakikati 'tâat' ve 'haşyet'in dışındaki bir mânâdır ki o da, kalbi günahlardan temizlemektir" demektedir.209

Firûzâbâdî, bu bilgileri verdikten sonra "Takvâ'nın, Allah'ın kulları için tavsiye ettiği, mükafatı büyük, bütün iyilikleri bünyesinde toplayan, en güzel bir şekilde kulluk etmenin göstergesi olan bir husûsiyet olduğunu belirterek, "Takvâ" tavsiyesinde, te'dib, tehzib, ta'lim, delâlet, irşad, sünnet gibi bir çok unsurun bulunduğunu da zikretmektedir.210 Nitekim, Kur'an'da geçen bir âyette211 muttakilerin bu ve benzeri vasıfları sayılmakta, dolayısıyla "takvâ" ile Kur'an'da neyin kastedildiği beyan edilmektedir. Gazzâlî (ö.505/1111)'nin ifadesiyle takvâ"; mü'min'in kendisini şüpheye daldırmanı bırakıp, şüphesiz olana doğru yönelmesi demektir. Bu hareket tarzı, bazen zararsız (mübah) bazı davranışları da terk etmesine yol açar. Böylece takvâ sahibi kul, Allah'tan başkasına nefeslerinden birini dahi sarf etmez hâle gelir. Bu ise doğruluğun tâ kendisidir.212

Kelimenin esas anlamı yukarıda açıklamaya çalıştığımız şekilde olmakla birlikte, Râğib İsfahânî ve Firûzâbâdî, Kur'an'da, "takvâ" ve "ittikâ" kelimelerinin, bazen "havf" ve "haşyet" anlamında, bazen de hem "havf" hem de "haşyet" kelimeleri, "takvâ" mânâsında kullanıldığını belirtmişlerdir.213 Daha önce bu kelimelerin anlamları hakkında bilgi verirken de ifade ettiğimiz gibi, her iki kelime de "herhangi bir tehlikeden veya vahşî bir hayvandan korkmak" anlamına gelmemektedir. Dikkat edilirse, Râğib İsfahânî ve Firûzâbâdî, "takvâ" kelimesini, yine Kur'an'da geçtiğini belirttiğimiz "feza", "ru'b", "vecs", "rav" kelimelerinin yansıttığı "korku" türündeki anlamlardan biri ile tanımlamamaktadırlar. Dolayısıyla buradan şu sonuca varmak mümkündür, "takvâ"; "havf, haşyet, işfak, rahbet, vecel" kelimelelerinin yansıttığı anlamlarla örtüşmekle birlikte, onlardan farklı bir anlamda; özellikle "kâmil mü'min'in, Allah'ın varlığının bilincinde olması ve bunun da

"kâmil mü'min"de bir şuur haline gelmesidir.

Şimdi, çalışmamızın başından itibaren sözlüklerde, klasik tefsirlerde ve Kur'an kontekstinde ne gibi anlamlara geldiğini tespit ettiğimiz; "korku" ifade eden kelimeler arasındaki ince anlam farklarını görelim.

II-Kur'an'da "Korku" İfade Eden Kelimelerin Birbirleriyle Karşılaştırılması ve Türkçe Meâllerde Görülen Bazı Çeviri Eksiklikleri

Bahse konu kelimeler arasındaki nüansları açıklayan Ebû Hilâl Askerî; "havf"ın, "olması şüpheli bir zararın meydana gelmesinden korkmak" anlamına geldiğini; "hazer"ın ise, "vuku bulması şüpheli olsun ya da olmasın (her türlü) zarardan sakınmak (yani daima ihtiyat halinde bulunmak)" demek olduğunu belirterek bu iki kelimeyi şu şekilde kıyaslamaktadır:

"Hazer"de zarara karşı savunma söz konusu iken, "havf"ta savunma anlamı yoktur. Bundan dolayı "önlemeni/tebdirini al" anlamında "خذ حذرک" denmesine rağmen; "خذ خوفک" denmez.214 Ebû Hilâl Askerî'ye göre "havf" ile "haşyet" arasında da şu farklar vardır:

"Havf", sevilmeyen (=mekrûh) bir şeyle ve o (hoşlanılmayan/sevilmeyen) şeyin terk edilmesiyle alakalıdır. Meselâ "خفت المرض" "Hastalıktan havfetim/korktum" ve "...ويخافون سوء الحساب" "...ve en kötü hesaptan korkarlar"215 denilir. "Haşyet" ise, sevilmeyen şeylerin kendisinden değil, onlara sebep ve kaynak olan varlıklardan korkmaktır.216 Yani "havf" kelimesi daha genel, "haşyet" ise daha özel bir anlam ifade etmektedir.

Firûzâbâdî'ye göre "havf" duygusunu hisseden kişi, çareyi terk etmekte, uzaklaşmakta ya da kaçmakta bulurken; "haşyet" sahibi kimse ise çareyi ilmine sarılmak suretiyle bulmaktadır. Bu iki kelime arasındaki fark, tıp bilgisi olmayan herhangi bir kimse ile tıp ilmiyle mücehhez olmuş hâzık bir doktor arasındaki fark gibidir. Tıp ilmini bilmeyen kimse kaçmaya ya da bir başkasının himayesine iltica ederken; doktor ise bilgisine ve bu bilgiyle elde ettiği ilaç ve deva bilgisine sığınır.217

Fahrüddin Râzî'ye göre olması beklenen şey, kötü bir şey ise, ondan dolayı kalpte bir elem meydana gelir. İşte bu eleme "havf" ve "işfak" denir. Şu halde korku, insana hoş gelmeyen şeyin beklenmesinden dolayı kalbin duyduğu elemidir.218

208 Nür, 24/52.

209 el-Firûzâbâdî, *Besâir*, c.V, s.258.

210 el-Firûzâbâdî, *Besâir*, c.II, s.116-117, 299-300; Firûzâbâdî'nin "takvâ" hakkında sunmuş olduğu yukarıda ayrıntılı bir şekilde aktarmış olduğumuz bu ve benzeri bilgiler için ayrıca bkz. c.V, s.256-263.

211 Bakara, 2/177.

212 el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, (ö.505/1111), *İhyâ'Ulûmî'd-Dîn* (I-IV), Dâru İhyâ'î'l-Kütübî'l-Arabiyye, Kahire trz., c.IV, s.153.

213 er-Râğib el-İsfahânî, a.g.e., s.881; el-Firûzâbâdî, *Besâir*, c.II, s.115, 300; c.V, s.258; Cebeci, L., a.g.e.,s.23.

214 Ebû Hilâl el-Askerî, a.g.e., s.235-236.

215 Ra'd, 13/21.

216 Ebû Hilâl el-Askerî, a.g.e.,236.

217 el-Firûzâbâdî, *Besâir*, c.II, s.546.

218 Fahrüddin er-Râzî, a.g.e., c.IV, s.136-137.

Şu halde her "haşyet", "havf" anlamı içerisinde mütalaa edilebilir. Ancak her "havf", "haşyet" anlamına dahil edilemez. Bu nedenledir ki, bu fark şu âyette açık bir şekilde görülmektedir:

وَالَّذِينَ يَخْتَفُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوضَلَ وَيَخْتَفُونَ سَاءَ الْحِسَابِ / *Ve onlar Allah'ın bitiştirilmesini istediği şeyi bitiştirirler. Rablerine karşı saygılı olur ve en kötü hesaptan korkarlar.*²¹⁹ Allah'tan hem "havf" hem de "haşyet" duymamıza rağmen, sadece azâbından "havf" duygusuna sahip oluruz. Zira Allah bize azabıyla muamele edebileceği gibi aynı zamanda bizi affedebilir. Neticede azab ve af ihtimali daima mevcuttur. İşte insanın bu ikisi arasındaki kaygısını, endişe ve tereddüdünü anlatmakta genellikle "havf" kelimesi kullanılmaktadır. Ayrıca "havf" ile "haşyet" kelimelerin birbirinden farklı anlamda oluşlarının en mühim delillerinden birisi yukarıda belirtildiği gibi "haşyet" kelimesinin Kur'ân'da, âlimlere nispet edilmesidir. İbn Kayyım Cevziyye(ö.751/1350)ye göre, " 'vecel', 'haşyet' ve 'rahbet' kelimleri eş anlamlı değilse de, mânâları birbirine yakın olan kelimelerdir."²²⁰

"Havf" kelimesinin anlamı şu âyetlerde daha berrak bir şekilde görülmektedir. Zira aynı bağlamda hem "havf" ve "rahbet" hem de "ittikâ" kelimeleri geçmekte, böylece üçünün de farklı anlamlarda olan kelimeler olduğu tebeyyün etmektedir:

يَخْتَفُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ وَقَالَ اللَّهُ لَا تَتَخَفُوا إِلَهِينَ أَنتَيْنِ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَآيَا فَارِهِينَ وَلَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَهُ اللَّيْنُ وَأَصْبَا أَفَغَيِّرَاللَّهُ تَتَقُونَ

"Üstlerindeki Rablerinden korkarlar, emrolundukları şeyleri yaparlar. Allah : 'İki tanrı edinmeyin, O, tek bir tanrıdır, yalnız Benden çekinin' dedi. Göklerde ve yerde olan O'nundur. Din de daima onun içindir. Allah'tan başkasına mı saygılı/sorumluluk bilincinde olacaksınız."²²¹

Bu âyeti yorumlayan Âlûsî'ye göre "rahbet" ile "takvâ" arasındaki fark şudur: "Rahbet", mutlak anlamda korkudur. Yani bizzat korkunun kendisidir. "Takvâ" ise, kendisinden korkulan şeyden sakınmak suretiyle korunmaktır. Dolayısıyla "rahbet", bütün insanlara atfen kullanılan bir duygu iken, "takvâ" ise, tıpkı "haşyet" kelimesi gibi ilim ehline atfen kullanılmaktadır.²²² Dikkat edilirse yukarıdaki âyette aynı

konteks içerisinde hem "rahbet" hem de "takvâ ya da ittikâ" kelimelerinin geçmesi de gösteriyor ki, "takvâ" kelimesini "rahbet" anlamında Türkçeye çevrilmesi doğru olmamaktadır. Bu ibarelerin Türkçe çevirilerine baktığımız da, iki farklı kelime olmasına rağmen bazı meâllerde her iki ibarenin de "... ve yalnız benden korkun" şeklinde çevrilmektedir.²²³ Bu iki ibareden "آيَا فَارِهِينَ" ibaresini "... ve yalnız benden korkun" diye; "آيَا فَاتِقُونَ" ibaresini ise "... ve yalnız benden sakının" veya "sadece benim emirlerime karşı gelmekten sakının"²²⁵; "...Bana karşı gelmekten sakının"²²⁶; "ve Ben'den sakının artık Ben'den"²²⁷ biçiminde çevrilmektedir.

Netice itibariyle, bu âyetlerden birincisinde "آيَا فَارِهِينَ" ibaresini "Yalnız benden çekinin" şeklinde; "آيَا فَاتِقُونَ" ibaresini ise; ya "Yalnız bana karşı saygılı olur" veya "Yalnız, Bana karşı sorumluluk bilincinde olur" biçiminde çevirmek uygundur. Yukarıdaki âyette geçen "havf", "rahbet", "ittikâ" kelimelerinin bazı Türkçe meâllerde²²⁸ yapıldığı gibi

223 Bu çeviriler için bkz. Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (I-III), 9.Baskı, İstanbul 1396/1976, c.I, s.21; Gümüş, Sadreddin; Çiçek, Yakup; Demirci, Muhsin, *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli (Türkçe Anlamı)*, İpek Yayınevi, İstanbul trz., s.8; Davudoğlu, Ahmed, *Kur'ân-ı Kerîm ve İzahlı Meâli (Türkçe Anlamı)*, Çelik Yayınevi, İstanbul trz., s.8; Sadak, Bekir, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Anlatımı*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1993, s.18; Özek, Ali; Karaman, Hayrettin; Turgut, Ali; Çağrıncı, Mustafa; Dönmez, İbrahim Kâfi; Gümüş, Sadrettin, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıkdamalı Meâli*, T.D.V.Y./86, Ankara 1993, s.6;

224 Söz konusu ibarenin bu çevirileri için bkz. Ateş, S., s.6; Koçyiğit, Talat, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâli*, Kılıç Kitabevi, Ankara 1997, s.6

225 Dumlu, Ömer; Elmali, Hüseyin, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Anlamı(Meâl)*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 2001, s.8.

226 Doğrul, Ömer Rıza, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Tercüme ve Tefsiri, Tanrı Buyruğu* (I-II), Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitabevi, İstanbul 1947, c.I, s.26; Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıkdamalı Meâli*, Işık Yayınları, İstanbul 2002, s.6; Altuntaş, Halil; Şahin, Muzaffer, *Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli*, D.İ.B.Y., Ankara 2001, s.6.

227 Elmali, M. Hamdi Yazır, *Kur'ân-ı Kerîm ve Meâl-i Şerifi*, (Hzl. ve notlandıran: Ertuğrul Özalp), İşaret Yayınları, İstanbul 1421/2000, s.8.

228 Meselâ Süleyman Ateş, Bakara Sûresi'nin 2. âyetinde geçen "müttakî" kelimesi hakkında, İzutsu'nun tespitlerine uygun olarak "Allah'ın azabından korunun" anlamına geldiğini belirtmesine rağmen, meâlinin diğer yerlerinde ve bu âyetlerde geçen "ittikâ" kelimesini "korkmak" diye çevirmiştir. Ateş'in çevirisi şöyledir: "Üstlerindeki Rablerinden korkarlar ve emredildikleri şeyi yaparlar. (Nahl, 16/50). Allah: 'İki tanrı tutmayın. O, ancak tek Tanrı'dır. Yalnız Benden korkun' dedi. (Nahl, 16/51). Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Kulluğun da yalnız O'na yapılması lâzımdır. Siz, Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz?" Ateş, S., a.g.meâl, s.271. Bu

219 Ra'd, 13/21.

220 İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn*, c.I, s.396.

221 Nahl, 16/50-52. Bu çeviri Hüseyin Atay'a aittir. Bkz. Atay, Hüseyin, *Kur'ân Türkçe Çeviri*, Yurt Bilimsel Araştırmalar ve Yayıncılık, İstanbul 1998, s.271.

222 el-Âlûsî, a.g.e., c.I, s.386.

sadece "korku/korkmak" şeklinde çevirmek, kelime-ler arasındaki farklı vurguyu ortadan kaldırmaktadır. Zira Arapça'da üç kelimenin anlamları arasında ince anlam farkları vardır. Ayrıca Kur'an'da da bu kelimeler, geçtikleri siyâka göre farklı türde "korku"yu ifade etmek üzere kullanılmışlardır. Bu farklar gözardı edilmemelidir. Şayet her üç kelimenin anlamı aynı türdeki "korku"ya işaret etmiş olsaydı, birinin kullanılması yeterli olur, diğerleri fazlalık olurdu ki, Kur'an bu tür zâidliklerden münezzehtir.

Yine şu âyette de "havf" ve "haşyet" kelimesi yan yana geçmektedir: وَلَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي فَاصْرَبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ لِيَبْسُؤًا لِتَخَافُ مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنَ "Andolsun biz Mûsâ'ya: 'Kullarımı geceleyin (Mısır'dan çıkarıp) yürüt; (âsanla suya) vur, denizde onlar için kuru bir yol(aç). (Firavun'un sana) Yetişme(sin)den korkma, (boğulmaktan) endişe etme' diye vahyetti miş."²²⁹ Bu âyette geçen "havf" ve "haşyet" kelimelerini "korku/korkmak" diye Türkçe'ye çevrilmesi yeterli değildir. Doğru olan, her iki kelime arasındaki farkı mümkün merteye Türkçe meâl okuruna yansıtmaştır.

Kur'an'da geçmediğini zikrettiğimiz "hevl/الهلول" kelimesi ise, "havf" kelimesiyle anlam açısından örtüşen kelimelerdendir. Bu kelime; "taşınmış olduğu tehlikenin boyutunun bilinmemesi sonucunda meydana gelen korku" anlamına gelmektedir. Meselâ "gecenin karanlığından 'hevl' etmek veya denizden 'hevl' etmek gibi. Zira hem gecenin karanlığında hem de denizde tehlike ihtimali söz konusudur. Fakat bu tehlikenin kesin olarak ne olduğunu önceden kestirmek mümkün değildir.²³⁰ Ebû Hilâl Askerî'ye göre "ittikâ"da, korkulan şeye karşı tedbirli, hazırlıklı ve uyanık olma anlamı varken; "haşyet"te bu anlam yoktur.²³¹

Râğib İsfahânî'ye göre "haşyet", ta'zimle/saygıyla birlikte bulunan bir korku türü olup, "havf"ten en önemli farkının, korkunun kaynağının "ilim"den dolayı olmasıdır.²³² Bu nedenledir ki Kur'an'da:

âyette geçen "rahbet", "havf" ve "ittika" kelimelerinin üçünün de Türkçe'ye "korku, korkmak" anlamıyla çevrildiği meâller için bkz. Çantay, H.B., *a.g.meâl*, s.492; Gümüş, S. ve arkadaşları, *a.g.meâl*, s.273; Yıldırım, S., *a.g.meâl*, s.271; Dumlu, Ömer; Elmalı, Hüseyin, *a.g.meâl*, s.240-241; Koçyiğit, T., *a.g. meâl*, s.271; Özek, Ali ve arkadaşları, *a.g.meâl*, s.271; Altuntaş, Halil; Şahin, Muzaffer, *a.g.meâl*, s.271; Sadak, B., *a.g.meâl*, s.164; Dävudoğlu, A., *a.g.meâl*, s.273. (Bundan böyle bu meâllere atıfta bulunurken sadece hazırlayanın soyadı ile söz konusu meâlin ilgili sayfa numarası verilecektir.)

²²⁹ Tâ Hâ, 20/77.

²³⁰ Ebû Hilâl el-Askerî, *a.g.e.*, s.238.

²³¹ Ebû Hilâl el-Askerî, *a.g.e.*, s.238.

²³² er-Râğib el-İsfahânî, *a.g.e.*, s.283.

...Allah'tan kulları içerisinde ancak âlimler haşyet/derin saygı duyar..."²³³ Ebû Ali Dekkâk (ö.412/1021), "havf"ı imanın; "haşyet"i ise, ilmin şartı olarak kabul etmiştir.²³⁴ Bu görüşünü desteklemek için de "haşyet" için yukarıdaki ayeti delil olarak getirirken; "havf" için ise şu âyeti delil olarak sunmaktadır: "...وَحَافُونَ... أَنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ" "...Yalnızca Benden korkun, eğer gerçek mü'minler iseniz"²³⁵. "Haşyet", "Havf"den daha şiddetli bir duygu halidir.

Ebu'l-Bekâ Kefevî'ye göre "haşyet", "havf"ten daha şiddetli bir duygudur. Çünkü خشية خاشية den alınmadır. Buradaki "haşiyeh", "يأسه", "kuru" anlamındadır. "Haşyet", kendisinden haşyet duyulanın azametinden ve kuvvetli olmasından dolayı meydana gelirken, "havf" ise korkunun zayıflığından kaynaklanmaktadır. Korkulan şey kolay bir iş bile olsa bu böyledir. "Haşyet"in aslı, ta'zimle beraber hissedilen bir korkudur. Bundan dolayı ulemaya has kılınmıştır.²³⁶

"Haşyet/خشية" kelimesi, şu âyetlerde "ışfak" kelimesiyle birlikte geçmektedir:

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ أَرَادَ
وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ

"(Allah) onların önlerinde ve arkalarında olanı bilir. (Allah'ın) Râzî olduğundan başkasına şefaât edemezler ve O'na bilinçli savgılarından titrerler."²³⁷ ve "Rableri'ne duydukları saygıdan dolayı titreyenler"²³⁸ Türkçe meâllerin hemen hepsinde "haşyet" ve "ışfak" kelimelerinin aralarındaki anlam farkı belirgin olacak şekilde Türkçe'ye çevrilmiştir.²³⁹

"Haşyet/خشية" kelimesinin fiil türevi şu âyette

²³³ Fâtır, 35/28.

²³⁴ el-Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım, Abdu'l-Kerim b. Hevâzin, (ö. 465/ 1073), *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fi 'ilmi't-Tasavvuf*, Mektebetü ve Matbaatu Muhammed Ali Sabih, Kahire 1387/1966, s.100.

²³⁵ Â-i İmrân, 3/175.

²³⁶ Ebu'l-Bekâ *el-Külliyât*, s.428.

²³⁷ Enbiya, 21/28.

²³⁸ Mü'minün, 23/57.

²³⁹ Bu çeviriler için bkz. Yıldırım, S., s.323'te Enbiyâ Sûresi'nin 28. âyetinde geçen ibareyi, "O'na duydukları tazimden ötürü çekinir, titrerler" şeklinde ve s.344'te Mü'minün suresinin 57. âyetini (Rablerine savgıdan dolayı çekinenler) diye çevirmiştir; Atay, H., s.323'te bahse konu ibareleri, "O'na bilinçli savgılarından titrerler" şeklinde; s.344'te ise; "Doğrusu, Rableri'ne savgılarından titreyenler" diye çevirmiştir. Ateş, S., s.323'te söz konusu kelimelerin geçtiği âyetleri; "Onun korkusundan titrerler" ve s. 344'te ise "Onlar ki, Rablerine saygıdan titrerler" şeklinde Türkçe'ye çevirmiştir.

"ittikâ" kelimesiyle bir arada geçmektedir. يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَأَخْشُوا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَلَا مَوْلَىٰ هُوَ جَازٍ عَنِ وَالِدِهِ شَيْئًا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغْرِبْكُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغْرِبْكُمْ بِاللَّهِ الْغُرُورُ *"Ey insanlar! Rabbinize karşı saygılı olun/sorumluluğunuzun bilincinde olun. Babanın oğlu, oğlun da babası için bir şey ödeyemeyeceği gündün çekinin. Allah'ın verdiği söz, şüphesiz gerçektir. Dünya hayatı sakın sizi aldatmasın. Allah'ın adına kimse sizi aldatmasın"*²⁴⁰

Tetkik etmiş olduğumuz meâllerin hemen hepsi, bahse konu âyette geçen, bu iki kelimeyi aralarındaki anlam farklarını ortaya koyarak Türkçe'ye çevirmişlerdir. Fakat bu çevirilerin bazıları "ittikâ" kelimesini "korkun" diye çevirirken "haşyet" kelimesini ise "sakının, çekinin" diye çevirmişlerdir.²⁴¹ Bekir Sadak, bu âyette geçen "ittikâ"yı "korkun" diye; "haşyet"i ise "ürpertü duyuru" şeklinde Türkçe'ye çevirmiştir.²⁴² Misal olarak verdiğimiz âyette geçen "ittikâ"yı "sakının"²⁴³ şeklinde; "haşyet"i ise "korkun"²⁴⁴ veya "çekinin"²⁴⁵ diye çevirenler de mevcuttur. Hasan Basri Çantay ise her iki kelimeyi de eşanlamlı olarak; "Ey İnsanlar Rabbinizden korkun. Ne babanın evlâdına, ne de bizzat evlâdın babasına, hiçbir şeyle fâide veremeyeceği gündün korkun..."²⁴⁶ şeklinde çevirmiştir.

Görülüyor ki, Türkçe meâllerde hem "ittikâ"nın hem de "haşyet"in çevirisinde sorun ve karmaşa yaşanmaktadır. Birinin "sakının" dediğine öbürü "korkun" diyebilmekte; diğerinin "ürpertü duyuru" dediğine ise bir başkası "çekinin" veya "sakının" demektedir. Halbuki bu kelimeler arasındaki nüanslar dikkatli bir şekilde ortaya konulmuş olsaydı bu anlam ve çeviri karmaşası meydana gelmeyecekti. Kanaatimiz odur ki, bu âyette geçen "ittikâ"yı "saygılı olur" ya da "(Allah'a karşı) sorumluluk bilincinde olur" şeklinde; "haşyet"i ise Elmalı Hamdi Yazır'ın çevirmiş olduğu gibi "...ve bir günü sayın ki"²⁴⁷ biçiminde veya "derin bir saygı duyuru" şeklinde çevirmek suretiyle, bu kelimelerin içlerinde bulunan anlamlar Türkçe meâl okuruna daha iyi yansıtılmış olacaktır.

"Haşyet" ve "ittikâ" kelimeler arasında ince anlam farklarının belirgin bir şekilde görüldüğü şu hadisler, misal verilebilir:

"فوالله انى لاعلمهم بالله واشدعم له خشية يمينه *...Allah'a yemin olsun ki, ben, Allah'ı onlardan daha iyi bile-nim ve onlardan daha çok O'na derin saygılı olanım"*²⁴⁸; Sahih-i Buhari'de geçen bir hadiste ise "اما والله انى لاتقاكم لله واتقاكم له... *"Vallahi ben, hepinizden çok O'na haşyet/derin saygılı olanım ve hepinizden çok Allah'a karşı takvâ sahibi/sorumluluk bilinci içerisindeyim."*²⁴⁹; Bu hadis, Sahih-i Müslim'de şu şekilde geçmektedir. اما والله انى لاتقاكم لله وأحشاكم له *"Vallahi, ben hepinizden daha çok Allah'a karşı takvâ sahibiyim/sorumluluk bilincindeyim ve hepinizden daha çok O'na haşyet/derin saygılı olanım..."*²⁵⁰ Bu hadiste de "ittikâ" ve "haşyet" kelimeleri bir arada kullanılmıştır. Şayet bu kelimeler eşanlamlı olmuş olsalardı ya da biri diğerinin yerine kullanılıyor olsaydı, aynı cümle içerisinde kullanılmasına gerek kalmazdı. Zira her iki kelimenin anlam vurgusu birbirlerine yakın olmakla beraber, içlerinde barındırdıkları mânâlar itibarıyla oldukça farklı anlamlara gelmektedirler. Her iki kelime te'kid amacıyla kullanılmış olsa bile, yine de aralarında önemli anlam farkının bulunduğu görülmektedir.

"el-Fezâ/الفرع" kelimesinin "bir şeyden âniden ürkmek" anlamı, şu âyette geçmektedir: "أذْ دَخَلُوا " *O vakit Dâvud'un yanına girdiler de, onlardan ürktü. 'Korkma' dediler..."*²⁵¹ Bu âyette "فرع/feze'u ve خوف/havf" kelimelerinin bir arada geçmiş olması da bu kelimelerin eşanlamlı olmadıklarının bir göstergesidir. Yukarıda Râğib İsfahânî'nin de ifade etmiş olduğu gibi, aralarında anlam bakımından nüans vardır. Dolayısıyla her ikisi de "korkmak" şeklinde çevrilmemelidir. Ancak incelemiş olduğumuz bazı Türkçe meâllerde her iki kelime de "korkmak" şeklinde çevrilmiştir. Kur'an'ın kullandığı kelimelerdeki anlam vurgusu kaybolup gitmiştir.²⁵² Buradaki "خوف/havf"; "فرع/feze'u" anlamında değil, "endişe ve elem duyma" anlamında bir "خوف/havf" dir. Bu âyette geçen "فرع"

240 Lokman, 31/33.

241 Bu çeviriler için bkz. Dumlu, Ö., Elmalı, H., s.377; Gümüş, S. ve arkadaşları, s.415; Dâvudoğlu, A., s.415.

242 Sadak, B., s.250.

243 Doğrul, Ö. R., c.II, s.651; Koçyiğit, T., s.413; Altuntaş, H., Şahin, M., s.413; Özek, A. ve arkadaşları, s.413.

244 Doğrul, Ö. R., c.II, s.651; Koçyiğit, T., s.413; Altuntaş, H., Şahin, M., s.413.

245 Ateş, S., s.413; Yıldırım, S., s.413; Özek, A. ve arkadaşları, s.413.

246 Çantay, H.B., c.II, s.733.

247 Elmalı, M. H.Y., s.415.

248 Bkz. Buhari, Edeb, 72 (c.VII, s.96); Müslim, Fedâil, 127,128 (c.II, s.1829). (Buhari'de geçen rivayette "انى" ibaresi, Müslim'de "انى" şeklinde geçmektedir.)

249 Buhari, Nikâh, 1 (c.VI, s.116).

250 Müslim, Sıyâm, 74 (c.I, s.779,1108 numaralı hadis.)

251 Sâd, 38/22.

252 "Havf" ve "Feza" kelimelerinin "korkmak" şeklinde çevirileri için bkz. Mesela Süleyman Ateş: "Dâvud'un yanına girmişlerdi de (Dâvud) onlardan korkmuştu. 'Korkma' dediler" şeklinde (Ateş, S.,s.453); Ömer Dumlu ve Hüseyin Elmalı: "Ansızın Davud'un yanına girdiklerinde, onlardan korktu. Onlar şöyle demişlerdi: 'Korkma'..." biçiminde çevirmişlerdir. (Dumlu, Ö., Elmalı, H., s.415).

ve "خوف" kelimelerin arasındaki anlam farkını göz önüne alarak yapılan çeviriler de mevcuttur.²⁵³

Ebû Hilâl Askerî, "vecel" ile "havf" kelimesi arasında büyük bir mânâ farklılığı olmadığını şu şekilde açıklamaktadır: "Havf", "Tuma'nîne (=gönül hü-zû)"nun aksi bir haldir. Diğer bir ifade ile, korku, emin olmanın, kendini emniyette hissetmenin aksi bir durumudur. "Vejel" ise, bir kimsenin tedirginlik, endişe nedeniyle ürperti hissetmesi hâlidir.²⁵⁴ "Takvâ" kelimesinin esas anlamı yukarıda özetlemiş olduğumuz şekilde olmasına rağmen, özellikle "اتقوا الله/ittakullah" ibaresi yukarıda tam künyelerini verdiğimiz Türkçe meâllerde genellikle "Allah'tan korkun" diye Türkçe'ye çevrilmiştir. Diğer türevleriyle birlikte Kur'an'da 258 kere geçen²⁵⁵ bu kelimenin, Türkçe'de de en çok kullanılan "Müttakî/متقي"²⁵⁶, "Takvâ/التقوى"²⁵⁷ veya "lâm-ı tarîfsiz" "takvâ/تقوى" gibi türevlerinin geçtiği âyetlerden ziyade çalışmamızla doğrudan ilgisinin olması ve "Allah'tan korkun" şeklinde Türkçe'ye çevrilmesi nedeniyle "اتقوا الله/ittakullah" ibarelerinin geçtiği âyetlerin Türkçe'ye çevirileri üzerinde kısaca durmak istiyoruz.²⁵⁸

²⁵³ Bu çevirilerden bazıları için bkz. Suat Yıldırım bu âyeti: "Onlar...Dâvud'un yanına birden girince o, onlardan ürktü. Onlar da 'korkma' dediler" diye çevirirken (Yıldırım, S., s.453); Ahmet Davudoğlu: "O vakit Dâvud'un yanına girdiler de, onlardan ürktü. 'Korkma...' dediler" (Davudoğlu, A., s.455) biçiminde; Elmalılı: "...O vakit Dâvud'un üzerine (aniden) giriverdiler de onlardan telaşa düştü, 'Korkma' dediler" (Elmalılı, M.H.Y., s. 455) şeklinde çevirmişlerdir.

²⁵⁴ Ebû Hilâl el-Askerî, a.g.e., s.238.

²⁵⁵ Muhammed F.A., el-Mu'cemu'l-Müfehres, s.758-761.

²⁵⁶ Bakara, 2/2. "المتقين/el-Müttakîn" ve "الستقون/el-Müttakûn" şeklinde toplam 49 yerde geçmektedir. Bakara, 2/66, 177, 180, 194, 241; Âl-i İmrân, 3/76, 115, 133, 138; Mâide, 5/27, 46; A'râf, 7/128; Enfâl, 8/34; Tevbe, 9/4, 7, 36, 44, 123; Hüd, 11/39; Ra'd, 13/35; Hicr, 15/45; Nahl, 16/30, 31; Meryem, 19/85, 97; Enbiya, 21/48; Nür, 24/34; Furkân, 25/15, 74; Şuarâ, 26/90; Kasas, 28/83; Sâd, 38/28,49; Zümer, 39/33, 57; Zuhruf, 43/35, 67; Duhan, 44/51; Câsiye, 45/19; Muhammed, 47/15; Kâf, 50/31; Zâriyât, 51/15; Tûr, 52/17; Kamer, 54/54; Kalem, 68/34; Hâkka, 69/48; Murselât, 77/41; Nebe', 78/31.

²⁵⁷ Kur'an'da 15 yerde "تقوى/et-Takvâ" şeklinde lâm-ı târifli olarak geçmektedir. Bunlar şunlardır: Bakara, 2/197, 237; Mâide, 5/2, 8; A'râf, 7/26; Tevbe, 9/108, 109. (Bu âyette lâm-ı târifsiz olarak تقوى/takvâ şeklinde geçmektedir.); Tâ Hâ, 20/132; Hac, 22/32. (Bu âyette de lâm-ı târifsiz olarak تقوى/takvâ şeklinde geçmektedir.)³⁷; Muhammed, 47/17; Feth, 48/26; Hucurât, 49/3; Mücâdile, 58/9; Müddessir, 74/56; 'Alak, 96/12; Şems, 91/8. âyette ise تقويها şeklinde "hâ/zamirine ve Muhammed, 47/17. âyette ise تقويهم şeklinde ham zamirine bitişik olarak geçmektedir.

²⁵⁸ Takvâ kelimesinin Türkçe'ye çeviri sorununu konu edinen

Bu çevirilere geçmeden önce, "muttakî" kelimesi hakkında Muhammed Esed (1900-1992)'in açıklamalarına burada yer vermek uygun olacaktır. Esed'e göre "Muttakî'nin "Allah'tan korkar (=God fearing)" şeklindeki geleneksel (=conventional) çevirisi, bu ibarenin olumlu muhtevasını yeterince yansıtmamaktadır. Yani, O'nun her zaman ve her yerde Hâzır ve Nâzır olduğunun farkına varmayı ve kişinin bu farkında oluşun ışığı altında kendi varlığını şekillendirme isteğini tam mânâsıyla Türkçe meâl okuruna aksettirmemektedir. Bazı mütercimler tarafından kabul edilen "kötülüğe karşı kendini koruyan" (=one who guards himself against evil) veya "sorumluluğu hakkında dikkatli olan" (=one who is careful of his duty) biçimindeki tercüme ise, "Allah'ın varlığının)-bilincinde olmak (=God-consciousness)" kavramının sadece belli bir yönünden daha fazlasını vermemektedir.²⁵⁹ Muhammed Esed, hazırladığı meâlinin başından sonuna kadar "V-K-Y/ر-ق-ي" kökünün "takvâ", "ittikâ" gibi türevlerini de "God-conscious, God-consciousness" şeklinde İngilizce'ye çevirmiştir.

Muhammed Esed'den önce yaşamış olan Marmaduke Pickthall (1875-1936) ise, "muttakî'n ibaresini İngilizce'ye "who ward off(evil)" (= (kötülükten) korunanlar" şeklinde çevirirken²⁶⁰, "takvâ" kelimesini genellikle "piety (=Allah'a karşı hürmet; kendini Allah'a adama, dindarlık); "restraint from evil (=kötülükten kendini alıkoymak/tutmak" "self-restraint (=kendi kendini alıkoymak/kendi kendini kontrol altında tutmak"; "righteousness (=doğruluk, dürüstlük)" ve "ittakullah" "be careful of your duty toward Allah" "keep your duty to Allah" biçimlerinde

"Kur'an Meâllerinde 'Takvâ' Kelimesinin Türkçe'ye Çeviri Sorunu" başlıklı, tarafımızca hazırlanan müstakil bir çalışma, 24-26 Nisan 2003 tarihleri arasında İzmir'de Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Diyanet İşleri Başkanlığınca tertiplenen "Kur'an Meâlleri Sempozyumu" nun dokuzuncu oturumunda sunulmuştur. Dolayısıyla, burada o çalışmanın ayrıntılarına girmeden, bu çalışmamızı ilgilendiren hususlara dair tespit etmiş olduğumuz sonuçları kısaca özetleyeceğiz.

²⁵⁹ Muhammed Esed, *The Message of the Qur'an*, Dâr Al-Andalus, Gibraltar, 1993, s.3 ve bu kelimenin geçtiği bütün âyetler. Yalnız burada hemen belirtelim ki, Muhammed Esed'in "muttakîler" i "God-conscious" olarak çevirisini, İngilizce'den Türkçe'ye çevirenler "Allah'a karşı sorumluluklarının bilincinde olanlar" şeklinde çevirmişlerdir. İngilizce asıl metinde "sorumluluk" anlamına gelen "responsibility" ve diğer sinonimleri olan "liability", "care", "charge", "obligation" veya "duty" kelimelerinden hiç biri geçmemektedir. Ancak kanaatimiz odur ki, söz konusu İngilizce çevirinin içerisinde bulunan anlam muhtevasının Türkçe'ye bu şekilde aktarılması isabetli olmuştur. M.Esed, *Türkçe Çeviri*, s.4.

²⁶⁰ Marmaduke Pickthall, *The Glorious Qur'an, Bi Lingual Edition with English Translation*, Çağın Yayınları, İstanbul 1996, s.2.

çevirmiş²⁶¹ ve bu çevirilerine hemen bütün meâl boyunca sadık kalmıştır. Marmaduke Pickthall, görebildiğimiz kadıyla, "takvâ" kelimesini ve "ittekkullah" ibaresini, meâlinin bir kaç yerinde "to fear God" ya da "God-fearing" yani "Allah'tan korkmak ya da Allah korkusu" şeklinde çevirirken, genellikle yukarıda aktardığımız şekilde çevirmeyi tercih etmiştir.

"...اتقوا الله..."²⁶² ibaresini Türkçe meâllerde çoğunluk itibarıyla hep "Allah'tan korkun" ya da "Allah'tan sakının" veya çok az da olsa "Allah'ın azabından korunun"²⁶³ şeklinde çevildiğini görmekteyiz.

Kur'ân konteksinde "...اتقوا الله..." ibaresinin "Allah'tan korkun" veyâ "Allah'tan sakının" şeklindeki Türkçe çevirileri, hem Kur'ân'ın vermek istediği mesaj açısından, hem de Türkçe'de ifade ettiği mânâ bakımından pek uygun olmamaktadır. Fazlur Rahman'ın da çok önceden vurguladığı gibi, gerek "takvâ" gerekse "ittikâ" ya "koru" anlamı verilerek yapılan çeviriler; Allah'ı 'kapsisli bir diktatör veya gaddar bir idareci(=tyrant) olarak tanıtp zihinlerde bıraktığı yanlış izlenimlerden dolayı kötü yorumlara yol açmaktadır. Böyle bir yorum, 'Allah korkusunu meselâ 'kurt korkusundan ayırt edilemez bir duruma getirmektedir. Şayet bir kimse "Allah korkusu" derken, gerek bu dünyada, gerekse ahirette hareketlerinin doğuracağı kötü sonuçlardan korkmayı kastetmiş ise, doğru düşünmüş olur. Diğer bir deyişle, bu tür bir korku, hem bu dünya hem de öbür dünya için hassas bir "sorumluluk hissi"nden kaynaklanan korkudur. Yoksa bir kurt, arslan vb. yırtıcı vahşî bir hayvan görünce hissettiğimiz korku veya ne yapacağı hiç belli olmayan bir gaddar idareciden (tyrant) duyulan korku değildir. Çünkü Kur'ân'da

tanıtılan Allah, hem bu dünyada hem de öbür dünyada dehşetli azabı olsa da sınırsız şefkat sahibidir.²⁶⁴ Nitekim daha önce "havf" kelimesi hakkında bilgi verirken, Râgıb İsfahânî'nin, "Allah'tan havf" dan maksadın "Aslan, kurt v.b. yırtıcı bir hayvandan korkmak" denildiğinde akla gelen bir korku türü olmadığını; bilâkis "Allah'tan korkmak" ile kastedilen şeyin, isyanlardan uzak durmak (Allah'a karşı gelmemek ve O'na) itaati seçmek olduğunu belirttiğini nakletmiştik.²⁶⁵ Ayrıca, sadece "Allah'tan korkun" şeklindeki çevirilerde, daha önce de tekrarladığımız gibi "ittikâ" kelimesinin içinde mevcut olan derin anlam ve bu kelimedeki önemli olan "Allah'ın varlığının" şuuru(=God-conscious) veya "Allah'a karşı sorumluluk bilinci" mânâsının vurgusu kaybolmaktadır.

"Allah'tan sakınmak" biçimindeki çevirilere gelince; bu anlamdaki çevirilerin de yeterli vurgudan uzak olduğunu söyleyebiliriz. Zira, Türkçe'de "sakınmak" üç anlamda kullanılmaktadır. Birincisi, herhangi bir korku veya düşünce ile bir şeyi yapmaktan uzak durmak, ictinap etmektir. Mesela, "günahattan sakınmak" gibi. İkincisi ise, olabileceği düşünülen kötülüklerle karşı önlemler almaktır. Bu anlamda da; "hastalıktan veya soğuktan sakınma"yı misal olarak verebiliriz. "Sakınma"nın Türkçe'deki üçüncü anlamı ise, bir şeyi korumak, esirgemek, gözetmektir. Bu anlamda bir söz vardır: "Sakınulan göze çöp batar." Yani üzerine çok düşülen şeylerin daha çok kazaya veya zarara uğraması demektir.²⁶⁶ Şu halde sakınmak, genellikle istenmeyen, hoşlanılmayan, zararlı ve kendisinden uzak durulması gereken bir şeyden dolayı olur. Halbuki Allah bize şah damarımızdan daha yakın iken²⁶⁷ "Allah'tan sakınmak" şeklindeki bir çeviri hem kelimenin Kur'ân konteksindeki anlamıyla hem de "sakınma"nın Türkçe'deki zikredilen anlamlarıyla uyumlu bir çeviri değildir. Ayrıca Allah; sevilmeyen(!), zararlı(!), tehlikeli(!) bir varlık mıdır ki O'ndan sakınalım? Bilâkis Allah, kendisine sığınılacak, yardım istenilecek bir Varlıktır. O'na saygı ve alçak gönüllülükle eğilmek ve "Varlığı"nın, "Birliği"nin şuurunda olmak gerekmektedir. Bundan dolayıdır ki bazı çevirmenler ya "Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınmak" veya "Allah'a karşı gelmekten sakınmak"²⁶⁸ şeklinde

261 M.Pickthall'ın "piety" şeklindeki çevirileri için bkz. M. Pickthall, *The Glorious Qur'an*, s.38, s.597; "righteousness" diye çevirisi için bkz. s. 106, 321, 543; "restraint from evil" veya "self-restraint" çevirisi için bkz. s.153, 514; "be careful of your duty toward Allah" "keep your duty to Allah" biçimindeki çevirileri için bkz. s.77, 106, 108, 180, 558.

262 Bu ibare Kur'ân'da 57 yerde geçmektedir. "...اتقوا الله..." ibaresinin geçtiği yerler için bkz. Bakara, 2/189, 194, 196, 203, 206, 223, 231, 233, 278, 281, 282; Âl-i İmrân, 3/50, 102, 123, 130, 200; Nisa, 4/1 (de iki kere), 131; Maide, 5/2, 4,7,8, 11, 35, 57, 88, 96, 100, 108, 112; Enfâl, 8/69; Tevbe, 9/119; Hüd, 11/78; Hicr, 15/69; Şuarâ, 26/108, 110, 126, 131, 144,150, 163, 179; Lokmân, 31/33; Ahzâb, 33/1,37, 70; Yâ Sin, 36/45; Zuhuruf, 43/63; Hucurât, 49/1, 10, 12; Hadid, 57/28; Mücâdile, 58/9; Haşr, 59/7,18 (de iki kere); Mümtehine, 60/11; Teğabun, 64/16; Talak, 65/1,10.

263 Meselâ Nûr Süresinin 52.âyetinde geçen "...يخشى"/ "Yetekhi..." ibaresini Elmahlî; "...O(nun emir ve yasaklarını) (riayet ederek) korunursa" şeklinde çevirirken (Elmahlî, M.H.Y., s.357); Süleyman Ateş "O(nun azabından) korunursa..." diye çevirmiştir. (Ateş, S., s.355).

264 Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (çev. Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yayınları, 3.Baskı, Ankara 1996, s.75-76.

265 er-Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, 303. Aynı bilgiler için ayrıca bkz. el-Firûzâbâdi, *Besâir*, c.II, s.576.

266 *Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük*, c.II, s.1246.

267 Kâf, 50/16 *وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ* "...Biz ona şah damarından daha yakınız".

268 "...اتقوا الله.../İttekkullah" ibaresinin "Allah'a karşı

çevirmeyi tercih etmişlerdir. Bu çeviriler doğru olmakla birlikte Muhammed Esed, Fazlur Rahman, Marmaduke Pickthall'ın isabetle belirtmiş oldukları gibi bu çevirilerde "ittikâ"nın içerisinde mündemîç olan derin anlam vurgusu kaybolmakta, Türkçe meâl okurunun bu vurguyu yeterince hissetmesine mâni olmaktadır.

Şu halde, kanaatimiz odur ki; "...اتقوا الله..." ibarelerini, "Allah'tan korkun" veya "Allah'tan sakının" biçiminde çevirmek yerine, "Allah'a saygılı olun"²⁶⁹; "Allah'a karşı sorumluluk bilincinde olun"²⁷⁰, şeklinde çevirmek, kaynak metnin dilini, hedef dile daha uygun bir biçimde çevirmektir. Böylece, "ittikâ" kelimesinin içerisinde bulunan anlam, Türkçe meâl okuruna daha iyi aksettirilecektir.

III. Sonuç

Kur'an'da "korku" kavramını ifade eden kelimeler üzerine analitik bir değerlendirme yapmaya çalıştığımız bu araştırmamızı bir sonuca götürdüğümüzde şunları söylememiz mümkündür:

1. Kur'an'da "korku" kavramını ifade eden ve teknik bir üslupla özenle kullanılan kelimeler, başlıca iki "kavram/semantik alan"da toplanabilir. Bunlardan birinci gruba giren "korku"nun kavram alanı; "havf" gibi hem bütün insanların ve müminlerin hissettikleri "korku" türü ile sadece mümin ve Müslümanlarla ilgili "bilinçli bir saygıyı içeren korku" kavramıdır ki bu semantik alana dahil kelimeler ise "haşyet, rahbet, vecel, işfak ve takvâ"dır. Bu kelimeleri Kur'an bütünlüğünde değerlendirdiğimiz zaman, *istisnaları olmakla birlikte*, genellikle kâmil müminlerin Allah'a karşı sadece saygı, hürmet, derin bir tevâzu ve alçak gönüllülükten kaynaklanan ürpertilerini, Allah'a inandıktan sonra Allah'tan başka hiçbir varlık ve tehlikeden korkmamalarını, sadece O'na derin bir saygı hissiyle bağlanarak, ciddi bir sorumluluk şuuru içerisinde, Rablerine karşı vazifelerini mümkün mertebe yerine getirmelerini vurgulamakta kullandıklarını görmekteyiz.

2. Kur'an'da ekseriyetle bütün insanlar ile özellikle Allah'a ve Ahiret'e inanmayanların ya da inanmış

gelmekten sakının" şeklindeki çevirisine, bütün meâlî boyunca riayet edenler de vardır. Bu çevirilerin geçtiği bazı yerler için bkz. Yıldırım, S, s.28, 105, 203, 162, 355,413,459; Altuntaş, H., Şahin, M., s.1, 6, 28,29,36, 37, 105, 107, 152, 162, 203, 280, 320, 335, 355,413, 459, 513, 516, 542, 576, 597. Yalnız, Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin tarafından hazırlanan Türkçe meâlde öncelikle kelimenin Arapça'sı lâtinez edilmiş yani "takvâ" dendikten sonra parantez açılarak (Allah'a karşı gelmekten sakınmak) diye çevirisi yapılmıştır.

²⁶⁹ Atay, H., "...اتقوا الله..." ibaresinin geçtiği bütün yerler.

²⁷⁰ Muhammed Esed, *Türkçe Çevirisi*, "...اتقوا الله..." ibaresinin geçtiği bütün yerler.

gibi gözüken münafıkların hem bu dünyada hem de ahirette hissettikleri/hissedecekleri ve çalışmamızın başında da zikrettiğimiz gibi psikologların tanımladıkları türden "korku" türü de söz konusudur. Bu tür "korku"nun "kavram alanı"na giren kelimeler ise; "feza', ru'b, rav" gibi kelimelerdir. Bu tür korku kavram alanına girmekle birlikte, bir istisna olarak, "Evcese" fiili şeklinde geçen ve Hz. İbrahim ile Hz. Mûsa'nın içine düşen bir "korku" türünü anlatan kelime de Kur'an'da yer almaktadır. Dolayısıyla, ince ve hassas ruhlu, Allah'ın adı anıldığı zaman saygı ve edeplerinden dolayı gözleri yaşaranların hissettikleri korku daha doğrusu ürperti duyguları olan "haşyet, rahbet, işfak, vecel" gibi kelimelerle ifade edilen "saygı ve sorumluluk bilincinden kaynaklanan korku ve ürperti" kavramı ile ekseriyetle inançsızlar, kâfirler, münafıklar için kullanılan, cehennem azabı gibi hiç de istenmeyen kötü bir sonuçtan dolayı onların hissedecekleri zikredilen "feza', ru'b" kelimelerini birbirlerinin yerine kullanmamak gerekir. Ayrıca insanın içine birden bire düşen, "rav", "vecs" gibi kelimelerle dile getirilen "dehşet, tehlike, korkunç bir olay ve vahşi bir varlıktan dolayı hissedilen korku, panik" kavramı ile müminlerin "Allah'ın varlığının ve birliğinin şuurunda olmalarından dolayı, kendilerinin Allah'a karşı saygı göstermelerini, O'na karşı gelmekten sakınmalarını" ifade eden "takvâ" kavramını, aynı anlamda kullanmamak lâzımdır. Kısaca söylemek gerekirse, Kur'an'da geçen her kelime; dahil olduğu semantik/kavram alanı ile geçtikleri siyâk çerçevesinde değerlendirilmeli ve bu doğrultuda çevirileri yapılmalıdır.

Özetlemeye çalıştığımız şekilde, Kur'an'da geçen ve "korku" anlamını yansıtan bahse konu kelimeler arasındaki ilk bakışta görünmeyen bu anlam farkları, bize Kur'an mesajını daha iyi anlamamıza yardımcı olacak önemli ip uçlarıdır. Kur'an sadece "korku" kavramıyla ilgili değil, "sevgi" gibi daha pek çok kavramın yer aldığı iç içe girmiş, oldukça mütenasip, uyumlu bir kelime örgüsüne sahiptir. Bu örgünün, iyi bir şekilde analizi, ancak semantik metotla mümkündür. Dolayısıyla, teklifimiz odur ki, Kur'an'da geçen önemli anahtar kelimelerin anlamları tespit edilirken, sözlüklerde ve klâsik tefsirlerin çoğunda görüldüğü gibi, sadece eşanlamlısı sanılan fakat genellikle yakın anlamda olan bir kelimeyle açıklamak ve tefsir etmek yerine; bu kelimeler, Kur'an bütünlüğünde incelenmeli; etimolojik kökten itibaren geçirmiş oldukları anlam serüvenleri özenle tespit edilmeli; Kur'an siyâkındaki anlamları açısından değerlendirilmeli, ayrıca nüzül ortamına da dikkat edilerek, mümkün olabildiği nispette, nüzül tarihi süreci içerisinde ne anlamda kullandıkları da belirlenmelidir. İşte o zaman, Kur'an'ın vermek istediği mesaj daha doğru ve gerçeklere uygun olarak anlaşılacak, bu çalışmada da gösterdiğimiz çeviri eksiklikleri olmayacaktır.